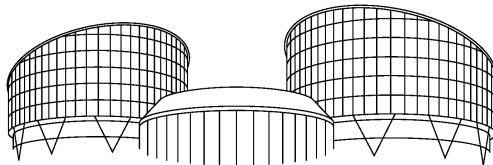

ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ

© Переклад Олександра Дроздова, Віктора Янишена,
Олени Дроздової, Яни Токар, Андрія Цибулька

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

ДРУГА СЕКЦІЯ

СПРАВА ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ (Заява № 173/15 та 5 інших)

© Переклад з англійської мови та опрацювання цього рішення здійснено:
адвокатом, членом ВККСУ, Президентом Спілки адвокатів України, першим
проректором Вищої школи адвокатури, доцентом кафедри кримінального процесу
НЮУ ім. Я. Мудрого, кандидатом юридичних наук, доцентом,

заслуженим юристом України

Олександром Дроздовим

адвокатом, кандидатом юридичних наук, доцентом

Віктором Янишеним

адвокатом, кандидатом юридичних наук,

директором Адвокатського бюро «Дроздова та партнери»

Оленою Дроздовою

здобувачем кафедри цивільного права № 1

Національного юридичного університету ім. Я. Мудрого

Яною Токар

Андрієм Цибулько

Офіційне цитування:

CASE OF LIBLIK AND OTHERS v. ESTONIA

(Application nos. 173/15 and 5 others)

Офіційний текст англійською мовою:

<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-193251>

РІШЕННЯ

СТРАСБУРГ

28 травня 2019 року

*Рішення набуде статусу остаточного відповідно до пункту 2 статті 44
Конвенції. Текст рішення може підлягати редакційним виправленням.*

ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ

© Переклад Олександра Дроздова, Віктора Янишена,
Олени Дроздової, Яни Токар, Андрія Цибулька

У справі Ліблік та інші проти Естонії,

Європейський суд з прав людини (Друга секція), засідаючи палатою у складі:

Роберт Спано (Robert Spano), голова,
Джулія Лафранк (Julia Laffranque),
Валеріу Гріцо (Valeriu Grițco),
Егідіус Куріс (Egidijus Kūris),
Івана Желікш (Ivana Jelić),
Арфін Баардсен (Arnfinn Bårdsen)
Дарян Павлі (Darian Pavli), судді,

і Хасан Бакічі (Hasan Bakırcı), секретар секції,
після обговорення за зачиненими дверима 7 травня 2019 року,
постановляє таке рішення, що було ухвалено в останню зазначену дату:

ПРОЦЕДУРА

1. Справу було розпочато за шістьма заявами (№ 173/15, 181/15, 374/15, 383/15, 386/15 та 388/15), поданої до Суду проти Естонської Республіки на підставі статті 34 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) чотирма громадянами Естонії, пан Тулліо Ліблік ("перший заявник"), пан Калев Кангур ("другий заявник"), пан Тоомас Аннус ("третій заявник") Вілю Рейлян ("четвертий заявник") і двома компаніями, E.L.L. Kinnisvara AS ("перша компанія-заявник") і AS Järvevana ("друга компанія-заявник").
2. Імена представників заявників, а також номери та дати подання їх заяв викладені в Додатку.
3. Уряд Естонії («Уряд») був представлений його Уповноваженим, пані М. Куурберг, представник Міністерства закордонних справ.
4. Заявники скаржилися за статтею 6 Конвенції на надмірну тривалість кримінального провадження проти них. Крім того, посилаючись на статтю 8, другий та третій заявники та компанії-заявниці стверджували, що ретроспективне обґрунтування дозволів на таємне спостереження порушило їхнє право на повагу до приватного життя та листування.
5. 13 вересня 2017 року Уряду було повідомлено про скарги щодо тривалості провадження та ретроспективне обґрунтування дозволів на таємне спостереження. Інші

ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ

© Переклад Олександра Дроздова, Віктора Янишена,
Олени Дроздової, Яни Токарь, Андрія Цибулька

скарги були визнані неприйнятними відповідно до пункту 3
правила 54 Регламенту Суду.

ФАКТИ

I. ОБСТАВИНИ СПРАВИ

6. Подробиці щодо заяв заявників можна знайти в Додатку.
7. Факти справи, представлені сторонами, можуть бути узагальнені наступним чином.

A. Загальний огляд кримінальних проваджень проти заявників

1. Таємне спостереження третього заявника під час попереднього кримінального провадження

8. З 2 вересня 2004 року до 2 січня 2005 року у зв'язку з триваючим кримінальним провадженням було виявлено таємне спостереження щодо третього заявника. Пізніше розгляд справи було припинено, і заявник не був притягнутий до відповідальності. 4 грудня 2006 року інформація, отримана через таємне спостереження у цій справі, була поміщена у файл спостереження (jälitusprotokoll) кримінального провадження, що розглядається у цій справі.

2. Досудове розслідування у цій справі

9. Кримінальне провадження, що розглядається в цій справі, було розпочате 18 серпня 2005 року без повідомлення заявників про його початок. Таке розслідування стосувалося підозри у вчиненні заявником тяжкого корупційного діяння щодо обміну земельних ділянок в природоохоронних зонах на ділянки у районах, де було дозволено розвиток.
10. У період з 23 серпня 2005 року до 11 жовтня 2006 року Служба внутрішньої безпеки (Kaitsepolitsei) здійснювала різні види нагляду за першим заявником, другим заявником та третім заявником (стосовно третього заявника діяльність з нагляду була розпочата 16 грудня 2005 року). Третій заявник також діяв як член наглядової ради двох компаній-заявників

ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ

© Переклад Олександра Дроздова, Віктора Янишена,
Олени Дроздової, Яни Токарь, Андрія Цибулька

на час розгляду справи. У ході цих дій комунікації між четвертим заявником і особами, що перебувають під спостереженням, були таємно перехоплені і прослухані.

11. Заходи спостереження базувалися на рішеннях про видачу дозволу, виданих або прокурором (сорок чотири дозволи щодо прихованих спостережень та запитів на передачу даних), або суддею досудового розслідування (двадцять один дозвіл на таємне прослуховування розмов і перехоплення комунікацій).
12. Рішення про видачу дозволу, видані (різними) суддями досудового розслідування, передбачали загальні підстави, на яких судді вважали, що необхідне таємне спостереження. Як приклад, одна підстава зазначає: «Суддя ознайомився з матеріалами, зібраними під час кримінального провадження, і переконаний, що заява прокурора виправдана. Кримінально-процесуальний кодекс дозволяє збирати докази за допомогою таємного спостереження. Беручи до уваги тяжкість правопорушення, інтереси захисту правопорядку та той факт, що збір доказів іншими процесуальними засобами або неможливий або особливо складний, то, в інтересах з'ясування правди, заява є цілком виправданою і законною.» Інші обґрунтування суддів попереднього слідства включали зміни тієї самої редакції, іноді також включаючи посилання таких, як «коли державні службовці зловживають своїм становищем, це шкодить їхній довірі в очах суспільства і завдає шкоди репутації держави» і «злочин належить до категорії правопорушень, що відносяться до посадових. ... Враховуючи, що ... цей вид злочину важко виявити і довести, і [такі злочини] перешкоджають законним правам усіх людей». Рішення відповідних прокурорів не містили жодних обґрунтувань.
13. Окрім заходів спостереження, під час досудового розслідування виникали різноманітні запити, перевірки, обшуки вдома та офісі; замовлялися експертні (судові) висновки, подавалися запити щодо документів різним особам, а отримані матеріали розглядалися. У період з 3 жовтня 2006 року по 12 листопада 2007 року було опитано 202 особи (свідків та підозрюваних), деяких з них неодноразово. У період з 17 березня 2008 року до 24 березня

ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ

© Переклад Олександра Дроздова, Віктора Янишена,
Олени Дроздової, Яни Токарь, Андрія Цибулька

2008 року прокуратура запросила заявників ознайомитися з копіями кримінальної справи (разом із 191 томом). Представники заявників подали різні заяви стосовно часу, необхідного для дослідження документів - від шести до десяти місяців. Наказом Генеральної прокуратури від 13 травня 2008 року заявники отримали до 3 листопада 2008 року дозвіл на дослідження кримінальної справи. Їхні представники (крім адвоката першого заявника) подали до Генеральної прокуратури прохання вилучити матеріали, на які обвинувачення не має наміру посылатися у кримінальній справі, і вказати, які докази мають на меті довести обвинувачення і на підставі яких фактів. Генеральна прокуратура відхилила ці прохання, пояснивши, що заявникам було надано всі матеріали, зібрані під час досудового розслідування, щоб вони могли оцінити, який матеріал є доречним з точки зору прав захисту.

14. Під час досудового розслідування 25 вересня 2005 року другий заявник виявив у своєму кабінеті пристрій спостереження. 3 жовтня 2006 року в офісах третього заявника, другої компанії-заявника та першого заявника були проведені обшуки, а 20 вересня 2007 року було проведено обшук в приміщенні першої компанії-заявника. 16 жовтня 2007 року четвертий заявник був допитаний як підозрюваний.
15. Так як двоє з обвинувачених - четвертий заявник, так і Е.Т. - були членами Рійгікогу (естонського парламенту) на момент завершення досудового розслідування, було необхідно отримати згоду більшості членів парламенту, щоб зняти їхній імунітет і пред'явити звинувачення проти них. Генеральна прокуратура розпочала відповідну процедуру 12 грудня 2008 року, і Парламент дав свою згоду 24 березня 2009 року.
16. Загалом досудове розслідування тривало три з половиною роки і закінчилося 31 березня 2009 року, коли обвинувачення проти заявників було подано до суду першої інстанції. Жоден із заявників не стверджував, що були періоди бездіяльності або інших значних перерв у досудовому розслідуванні.

3. Розгляд справи в Хар'юньському районному суді

ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ

© Переклад Олександра Дроздова, Віктора Янишена,
Олени Дроздової, Яни Токар, Андрія Цибулька

17. 3 травня 2009 року районний суд Хар'ю заслухав справу в цілому за дев'яносто два слухання. Протягом цього часу було заслухано численних свідків: вісімдесят свідків, запрошених прокурором, двадцять вісім свідків, яких вимагав захист, і двох людей, яких суд викликав як експертів. У травні 2009 року були заплановані дати слухань: у листопаді та грудні 2009 року, у січні, лютому, квітні, травні та червні 2010 року. Наступні дати були заплановані на лютий 2010 року (у вересні та жовтні 2010 року), на червень 2010 року (у грудні 2010 та лютому та квітні 2011 року), на квітень 2011 року (у жовтні, листопаді та грудні 2011 року), на листопад 2011 року (для дат у грудні 2011 та січні, лютому, квітні та травні 2012 року), у грудні 2011 року (для дат у січні та лютому 2012 року) та на лютий 2012 року (для дат у березні 2012 року). На прохання деяких представників слухання не планувалося проводити більше трьох разів на тиждень. Суд також взяв до уваги побажання представників про те, щоб слухання не були заплановані занадто далеко, оскільки вони одночасно були залучені до інших кримінальних проваджень і тому не завжди мали можливість бути присутніми. Наприкінці кожного дня слухання, з урахуванням доказів, які повинні бути розглянуті наступного дня, суд визначив, який з обвинувачених та їхніх представників повинен з'явитися до суду наступного дня. Це дозволило особам, які не були зацікавлені в таких доказах, не відвідувати конкретне слухання. Іноді слухання повинні були бути перенесені через хворобу або внаслідок інших особистих обставин обвинуваченого або їх представників. У листопаді 2009 року суд зауважив, що існує ризик того, що розгляд справи може зайняти занадто багато часу, і вирішила, що кількість свідків, які будуть вислуховуватися щодня, повинна бути збільшена.
18. Було подано заяву про виділення справи першого заявника від справи проти двох інших обвинувачених, але представники другого і четвертого заявників заперечили, щоб справа першого заявника була виділена таким чином. Вони стверджували, що справи були тісно пов'язані між собою, і стверджували, що відділення справ перешкоджатиме правам сторін захисту і одночасно змушуватиме їх відвідувати інші паралельні справи.

ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ

© Переклад Олександра Дроздова, Віктора Янишена,
Олени Дроздової, Яни Токарь, Андрія Цибулька

Суд відхилив заяву про виділення справи, посилаючись на необхідність гарантувати права інших обвинувачених на захист.

19. Рішенням від 19 червня 2012 року Хар'юньський районний суд виправдав заявників у обвинуваченнях проти них. Провадження у суді першої інстанції тривало приблизно три роки і три місяці. Суд встановив, що таємне спостереження було незаконним, і що всі докази, зібрані завдяки такій діяльності, були недопустимими. У ньому не було розглянуто питання про те, чи були дозволи на таємне спостереження у справі достатньо обґрунтованими на момент їх видачі.

4. Провадження в апеляційному суді

20. Генеральна прокуратура звернулася до апеляційного суду 4 липня 2012 року. Зокрема, вона оскаржила позицію суду першої інстанції щодо законності діяльності нагляду.
21. 13 липня 2012 року Талліннський апеляційний суд запропонував заявникам повідомити про відповідні дати в жовтні, листопаді та грудні 2012 року, щоб можна було запланувати проведення слухань. Оскільки з дат, запропонованих представниками заявників, не вдалося знайти дати, придатні для всіх, суд запропонував їм запропонувати нові дати на 2013 рік. Апеляційний суд також задовольнив клопотання прокурора про перегляд законності заходів таємного спостереження. Він звернувся з проханням надіслати йому матеріали спостереження, включаючи всі рішення суддів прокуратури та суддів досудового розслідування, які дозволили таємне спостереження.
22. Апеляційний суд визнав заявників винним рішенням від 19 червня 2013 року. Після розгляду матеріалів спостереження, суд встановив, що заяви прокурорів про надання дозволу на таємне спостереження містили достатньо інформації для оцінки необхідності такої діяльності. Суд вважав, що діяльність з нагляду за законом була законною, і докази, отримані таким чином, були прийнятними. При засудженні першої та другої компаній-заявників суд посилався на статтю 14 Кримінального кодексу (див. пункт 56 нижче) і встановив, що третій заявник діяв в інтересах двох компаній.

ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ

© Переклад Олександра Дроздова, Віктора Янишена,
Олени Дроздової, Яни Токар, Андрія Цибулька

5. Проведення у Верховному суді

23. У період з 17 по 19 липня 2013 року всі заявники подали касаційні скарги з питань права до Верховного суду.
24. 17 грудня 2013 року Верховний Суд прийняв касаційну скаргу. 22 січня 2014 року він дав сторонам термін 19 березня 2014 року для подання своїх зауважень. Тим часом Верховний суд звернувся з проханням надіслати матеріали спостереження. 10 квітня 2014 року було вирішено, що справа буде передана на розгляд колегії з кримінальних справ Верховного Суду у повному її складі¹, і сторонам було надано додатковий термін 28 травня 2014 року для подання своїх зауважень.

¹ Верховний (Державний) Суд Естонії здійснює правосуддя у складі колегій з цивільних, адміністративних та кримінальних справ, а також у складі колегії з конституційного нагляду та пленуму. Рішення про прийняття справ до провадження виносяться колегією, що складається з не менше трьох суддів. Справа приймається до провадження, якщо провадження вимагає хоча б один державний суддя. Питання про прийняття або про відмову в прийнятті справи до провадження вирішується постановою суду. Для розгляду касаційних скарг, заяв про перегляд за нововиявленими обставинами в суді утворені колегії в цивільних, кримінальних та адміністративних справах. Роботою колегії керує голова відповідної колегії. Голови і склад судових колегій призначаються пленумом суду за пропозицією голови суду. У разі потреби голова колегії має право тимчасово залучити до роботи своєї колегії суддів з інших судових колегій. Колегія, що складається як мінімум з трьох суддів, розглядає судові справи протягом строку, передбаченого законами про провадження. Якщо при розгляді справи серед суддів колегії виникають принципові розбіжності з приводу застосування закону або судді, які розглядають справу визнають за необхідне змінити колишню позицію колегії в частині застосування закону, справа передається на розгляд колегії у повному складі (до повного складу колегії входять усі судді даної колегії). Якщо колегія у повному складі під час розгляду справи вважає обґрунтованим зайняти щодо тлумачення закону іншу правову позицію, відмінну від позиції будь-якої іншої колегії суду в її останньому рішенні по тому самому питанню, то судова колегія залишає справу без розгляду і своєю ухвалою передає його на розгляд спеціальної спільної колегії. Якщо під час розгляду судової справи колегія приходить до висновку, що закон або інший правовий акт, який підлягає застосуванню, суперечить Конституції, цей закон або інший правовий акт не застосовується і за необхідності колегія своєю ухвалою зупиняє провадження у цій справі. Справа направляється ухвалою для вирішення в колегію конституційного нагляду і для взяття до відома канцлеру юстиції, Рійгікогу і Міністерству юстиції. Рішення Верховного суду є остаточним і його не можна оскаржити. Якщо внутрішньодержавні можливості для вирішення юридичного спору вичерпано, то особа може звернутися з окремою скаргою до Європейського суду з прав людини. Суд, що знаходиться у Франції, у місті Страсбург, може встановити, чи порушувались державою основні права людини, але рішення суду Естонії він скасувати не може. Суд Європейського Союзу, що знаходиться в Люксембурзі, перевіряє застосування права Європейського Союзу, наприклад, цей суд перевіряє, чи виконує держава-член

ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ

© Переклад Олександра Дроздова, Віктора Янишена,
Олени Дроздової, Яни Токарь, Андрія Цибулька

25. 30 червня 2014 року Верховний суд ухвалив своє рішення у кримінальній справі заявників (№ 3-1-1-14-14). Він вважав докази, зібрані шляхом таємного спостереження, допустимими. По суті, він підтвердив засудження заявників.

В. Позиція Верховного Суду

1. Тривалість провадження

26. Оцінюючи, чи була тривалість провадження розумною, Верховний суд посилався на критерії, встановлені у практиці Суду.
27. Що стосується періоду, який слід брати до уваги, Верховний суд вважав, що відповідний період не обов'язково почався з дати, коли були вжиті перші кроки у кримінальному провадженні, а, скоріше, коли заявників можна вважати суб'єктом "обвинувачення", або коли вони були в іншому випадку істотно постраждалими від дій, здійснених органами прокуратури. Верховний суд не погодився з тим, що відповідний період слід обчислювати з дати, коли перша діяльність таємного спостереження була здійснена стосовно заявників. Це також стосувалося третього заявника та компаній-заявників, які вказували, що дата початку заходів спостереження, що почалась з 2 вересня 2004 року стосовно третього заявника в різних кримінальних провадженнях, які пізніше були припинені, повинна розглядатися як відправну точку (див. пункт 8 вище).
28. У зв'язку з цим Верховний суд вважав, що початок відповідного періоду часу має бути визначений таким чином: 25 вересня 2005 року для другого заявника (коли він виявив пристрій спостереження у своєму кабінеті); 3 жовтня 2006 року для першого заявника (коли його офіс був обшуканий); 3 жовтня 2006 року для другої компанії-заявника та третього заявника стосовно певних злочинних подій (коли було обшукано приміщення компанії, включаючи офіс третього заявника); 20 вересня 2007 року для першої компанії-заявника та третього заявника стосовно інших злочинних інцидентів (коли було проведено обшук у приміщенні компанії); та 16 жовтня 2007

обов'язки, що випливають з права Європейського Союзу (тут і надалі коментарі авторів перекладу).

ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ

© Переклад Олександра Дроздова, Віктора Янишена,
Олени Дроздової, Яни Токар, Андрія Цибулька

- року для четвертого заявника (коли його допитали як підозрюваного).
29. Розгляд справи закінчився 30 червня 2014 року, коли було ухвалено і стало остаточним рішення Верховного Суду. Це означало, що кримінальне провадження тривало: вісім років, дев'ять місяців і п'ять днів стосовно другого заявника; сім років, вісім місяців і двадцять вісім днів стосовно першого заявника, другої компанії-заявника та третього заявника (стосовно деяких злочинних подій); шість років, дев'ять місяців та одинадцять днів стосовно першої компанії-заявника та третього заявника (стосовно інших злочинних інцидентів); і шість років, вісім місяців і двадцять один день стосовно четвертого заявника.
30. Оцінюючи, чи було провадження надто тривалим, Верховний суд по-перше зазначив, що справа була досить складною з точки зору права і дуже складною з точки зору доказування. Дев'ять осіб були обвинувачені, двоє з яких були членами парламенту, імунітет яких був знятий (див. пункт 15 вище). Для вчинення злочинів використовувалися складні схеми, а діяльність обвинуваченого передбачала високий рівень змови. Це ускладнило збирання доказів стосовно злочинів, а аналіз (непрямих) доказів вимагав багато часу. Численні свідки були заслухані під час досудового розслідування та в суді (див. пункти 13 і 17 вище). Розгляд у суді першої інстанції потягнуло за собою слухання протягом дев'яності двох днів, і це також свідчило про те, скільки питань необхідно вирішити і наскільки складними були ці питання.
31. По-друге, Верховний суд заявив, що не було затримок під час досудового розслідування та судового розгляду справи. Натомість суди нижчих інстанцій намагалися гарантувати, що провадження не триватиме надто тривалий час. Деяка процедурна гнучкість була втрачена внаслідок того, що суд першої інстанції дозволив обвинуваченому, якого безпосередньо не стосувались конкретні питання та докази, бути відсутнім на слуханнях (див. пункт 17 вище). Водночас це пом'якшило вплив провадження на обвинуваченого і тому його було виправдано. Верховний суд визнав, що організація судових засідань у першій інстанції (не планування слухань на достатньо великій час наперед і не прийняття рішення про процесуальні питання досить довгий час, що дозволило тривалі суперечки між

ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ

© Переклад Олександра Дроздова, Віктора Янишена,
Олени Дроздової, Яни Токар, Андрія Цибулька

сторонами), обсяг і структура кримінальної справи і подання заяви про обвинувачення (що спричинило за собою непотрібне повторення і структура якого була певною мірою нелогічною) може додати до тривалості провадження. Проте суд зазначив, що представники захисту виступили проти заздалегідь спланованих слухань, і в цьому відношенні вони також повинні вважатися відповідальними. Більше того, хоча обвинувачення могло б бути обґрунтованим для того, щоб вилучити частину матеріалу з кримінальної справи, Верховний суд також вважав, що представники захисту, а не обвинувачення, повинні вирішувати, чи є деякі докази в кримінальній справі актуальними з точки зору захисту. Подання заяви про обвинувачення також не заважало праву на захист. Що стосується виділення кримінальної справи Е.Т. від решти кримінальних проваджень (див. пункт 79 нижче) Верховний суд вважав, що це стосувалося лише одного з обвинувачень проти третього заявника та першої компанії-заявника, і адвокат останнього не заперечував проти виділення. Відповідно, рішення не виділяти справу Е.Т. з решти провадження не можна вважати виправданим. На закінчення, Верховний Суд визнав, що хоча певний час можна було б втратити внаслідок вищезазначених питань, загальна втрата часу була відносно незначною в контексті загальної тривалості провадження.

32. По-третє, Верховний суд вважав, що заявники не затягували провадження. У зв'язку з цим, він зазначив, що від представників захисту не можна було очікувати, що восени 2012 року попередньо звільнять свої графіки для можливих слухань щодо апеляції. Тому той факт, що на стадії оскарження слухання відбулися лише через шість місяців після того, як апеляційний суд розпочав планування відповідних дат (див. пункт 21 вище) не може бути звернений проти заявників. Незважаючи на те, що заявники не могли бути звинувачені за те, що слухання повинні були бути скасовані або відкладені через їхні медичні та інші особисті причини (див. пункт 17 вище), такі затримки також не можна віднести на рахунок до держави.
33. Верховний суд визнав, що вплив провадження на заявників, безсумнівно, був серйозним, особливо з огляду на значний суспільний інтерес у справі. У той же час суд вважав, що окрім двох місяців і дев'ятнадцяти днів, які другий заявник провів у

ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ

© Переклад Олександра Дроздова, Віктора Янишена,
Олени Дроздової, Яни Токар, Андрія Цибулька

в'язниці, і двох днів, коли перший заявник був арештований, заявники не були затримані. Більше того, 17 лютого 2010 року суд першої інстанції скасував обмеження, накладені на першого, другого і третього заявників, щодо заборони залишати місце свого проживання.

34. Оцінюючи всі ці обставини, Верховний суд встановив, що провадження, хоча й наближається до надмірної тривалості, все ще було здійснене протягом розумного строку.

2. Регулювання таємного спостереження

35. Верховний суд зауважив, що таємне спостереження втручається в право громадян на приватність і що принцип *ultima ratio*² слугує меті забезпечення пропорційності такого втручання.
36. Потім Верховний суд звернувся до рішень суддів досудового розслідування, які дозволили здійснювати нагляд. По-перше, він зазначив, що згідно зі статтею 145 Кримінально-процесуального кодексу (*Kriminaalmenetluse seadustik*, надалі "КПК", див. пункт 49 нижче) усі рішення суду, включаючи рішення, що дозволяють діяльність, пов'язану з таємним спостереженням, повинні бути мотивовані. Це означало, що відповідно до пункту 1 статті 110 КПК (див. пункт 45 нижче) рішення про надання дозволу повинні містити мотиви щодо того, чому суд, який видав рішення, визнав, що існує вірогідна причина вважати, що злочин було скоєно, і чому збирати докази іншими засобами (принцип *ultima ratio*) було неможливо або особливо складно. Це міркування не може бути лише декларативним. Однак необхідні міркування можуть спиратися на загальне кримінологічне знання, наприклад знання про природу організованої злочинності, високий рівень змови, залученого у даному випадку, передбачувану відсутність свідків, готових давати заяви, і так далі. У будь-якому випадку, аргументація повинна бути пов'язана з доказом у цьому конкретному випадку. Внаслідок тимчасового тиску та можливого фрагментарного

² *Ultima ratio* (лат., від лат. – *ultimus* — «останній», «крайній» і лат. – *ratio* — «розум», «прийом», «метод») дослівно — останній аргумент. Означає останній метод вирішення проблеми, останній засіб або вихід при конфлікті інтересів, коли всі інші, більш розумні методи вирішення, були використані без отримання задовільних результатів.

ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ

© Переклад Олександра Дроздова, Віктора Янишена,
Олени Дроздової, Яни Токар, Андрія Цибулька

характеру інформації, яка була доступна на той час, обов'язок надати причини був менш широким, коли дозволялося таємне спостереження, ніж при прийнятті рішення про засудження особи.

37. Потім Верховний суд зауважив, що рішення суддів досудового розслідування (див. пункт 12 вище) не виконали вимогу обґрунтування. Проте, відсутність аргументації не призвела до відсутності дозволу, а не означала, що діяльність з нагляду здійснювалася самовільно і поза судовим контролем. Це пояснювалося тим, що слідчий орган не мав компетенції оцінювати адекватність міркування суду. Він мав право покладатися на диспозитивну частину рішення про дозвільну діяльність. Таким чином, неспроможність надати належні підстави для рішення про дозвіл на проведення спостережень не призвела до недопустимості зібраних таким чином доказів. Верховний суд висловив думку, що не лише під час етапу санкціонування може бути розглянуто суттєвий характер заходів таємного спостереження. Насправді, незалежно від існування попередніх рішень, що дозволяють здійснення нагляду, суди, які потім розглядали кримінальну справу, також мали зобов'язання перевірити, чи були виконані істотні умови ухвалення рішень про дозвіл на час винесення цих рішень. У разі необхідності, суди могли б потім оголосити докази, отримані таким чином недопустимими. Відсутність необхідного обґрунтування у первинному рішенні про надання дозволу вимагало проведення подальшого розгляду з особливою ретельністю.
38. Далі Верховний суд зазначив, що він безпосередньо вивчив документи у матеріалах спостереження, включаючи заяву прокурорів про надання дозволу на здійснення нагляду. Виходячи з цього матеріалу, він дійшов висновку, що фактичні умови для дозволу на проведення спостереження були виконані на час видачі рішень про дозвіл. Верховний суд був переконаний, що на той час існувала вірогідна причина вважати, що злочини були вчинені, і що неможливо було зібрати докази в інший спосіб задля перевірки цієї підозри. На підтримку своїх висновків Верховний суд посилався на характер злочинів і високий рівень змови, і вважав, що малоімовірно, що письмові або електронні докази могли б бути зібрані, або що свідків можна було б знайти, не розпочинаючи провадження.

ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ

© Переклад Олександра Дроздова, Віктора Янишена,
Олени Дроздової, Яни Токар, Андрія Цибулька

39. Що стосується мотивів у рішеннях прокуратури про дозвіл на здійснення спостереження, Верховний суд зазначив, що, незважаючи на вимогу - виходячи з статті 145 КПК - що такі рішення також мають бути обґрунтовані, вони містять лише оперативну частину та міркування взагалі. Потім він повторив свою позицію, викладену вище, стосовно рішень судді попереднього розслідування, що дозволяє здійснювати нагляд. Верховний суд дійшов висновку, що умови, викладені у статті 110 КПК, були виконані під час видачі рішень.
40. Оскільки третій заявник порушив питання про сумісність регулювання таємного спостереження з Конституцією та Конвенцією, Верховний суд - також виконував функції конституційного суду - проаналізував регулювання Конвенції (обмеження щодо злочинів у відношенні до з яких можна проводити таємне спостереження, принцип передбачуваності та дозволена тривалість спостереження). Було встановлено, що відповідне регулювання було конституційним. Верховний суд також дійшов висновку, що за конкретних обставин справи тривалість здійснення спостереження стосовно другого та третього заявників не була надто тривалою.

3. Окрема думка судді Кергандберга

41. Суддя Кергандберг звернувся з вимогою надати підстави для рішень, що дозволяють таємне спостереження. Він встановив, що Верховний суд змінив свою попередню практику на "якщо не на 180 градусів, то на 160 градусів", визнавши, що відсутність аргументів у відповідних рішеннях не може бути прирівняним до відсутності дозволу. До цього рішення встановлювалася практика, відповідно до якої, згідно зі статтею 111 КПК, порушення принципу ultima ratio при наданні дозволів на таємне спостереження також неминуче означало, що отримані докази були недопустимими. У цій справі Верховний суд розрізняв «надання дозволу на здійснення таємного спостереження» і «отримання доказів за допомогою заходів таємного спостереження» і заявив, що порушення закону під час етапу санкціонування не може вплинути на допустимість доказів.

ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ

© Переклад Олександра Дроздова, Віктора Янишена,
Олени Дроздової, Яни Токар, Андрія Цибулька

II. ВІДПОВІДНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ТА ПРАКТИКА

A. Відповідне національне законодавство

1. Конституція Естонської Республіки

42. Стаття 25 Конституції Естонської Республіки (*Eesti Vabariigi põhiseadus*) передбачає, що кожен має право на відшкодування моральної, а також матеріальної шкоди, яку він чи вона зазнав через незаконні дії будь-якої особи.

2. Кримінально-процесуальний кодекс

(a) Положення про таємне спостереження, яке діє до 1 січня 2013 року

43. КПК, який був в силі на відповідний час, передбачав наступне.
44. Відповідно до пункту 4 статті 9, втручання у приватне та сімейне життя людини було дозволено лише у випадках та в порядку передбачених цим КПК, з метою запобігання злочину, затримання злочинця, встановлення істини в кримінальній справі або забезпечення виконання вироку суду.
45. Пункт 1 статті 110 передбачає, що збирання доказів за допомогою заходів спостереження було дозволено у кримінальному провадженні, якщо збір доказів іншими процесуальними діями був неможливим або особливо складним, а об'єктом кримінального провадження було кримінальний злочин першого ступеня або умисне вчинений злочин другого ступеня, коли за нього передбачалося покарання у вигляді трьох років позбавлення волі або більш суворе покарання.
46. Стаття 111 передбачала, що інформація, отримана завдяки таємному спостереженню, є законною, якщо вона була отримана із дотриманням вимог закону.
47. Пункт 3 статті 112 у поєднанні зі статтями 116, 118 та 119 передбачала, що суддя-досудового розслідування повинен був дозволити проведення заходів спостереження, таких як приховане спостереження за поштовими або телеграфними пунктами, прослуховування або приховане спостереження за повідомленнями або іншою інформацією, що передається громадською електронною комунікаційною мережею для

ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ

© Переклад Олександра Дроздова, Віктора Янишена,
Олени Дроздової, Яни Токар, Андрія Цибулька

встановлення ознак злочину. Відповідно до пункту 1 статті 114 суддя досудового розслідування повинен негайно розглянути обґрунтовану заяву прокурора про надання дозволу на таємне спостереження і прийняти рішення про надання або відмову в дозволі на здійснення спостереження.

48. Пункт 3 статті 112 у поєднанні зі статтями 115 та 117 передбачала наявність дозволу прокурора необхідного для таємного спостереження, прихованої перевірки та заміни предметів, або отримання інформації з повідомлень, що передаються через загальнодоступну електронну комунікаційну мережу.
49. Вимоги, що застосовуються до процесуальних рішень, викладені в статті 145. Серед іншого, процесуальне рішення повинно було бути оформлено в письмовому вигляді і мотивоване.
50. Відповідно до пункту 1 статті 228, сторона в кримінальному провадженні, а також особа, яка не була учасником провадження, мали право до складання відповідного обвинувального акту подати скаргу до прокуратури на процесуальну дію або постанову слідчого органу, якщо він або вона виявили, що порушення процесуальних вимог під час здійснення процесуальних дій або складання постанови призвели до порушення його прав (*uurimiskaebe menetlus*). Відповідно до пункту 2 статті 228, до того, як було складено обвинувальний акт, ті ж особи мали право оскаржити до Генеральної прокуратури процесуальні дії чи постанову прокуратури.
51. Пункт 1 статті 230 передбачає, що на дії слідчого органу або прокуратури, які порушують права особи, а також якщо особа не згодна з постановою Генеральної прокуратури, яка розглянула відповідну скаргу, така особа вправі подати скаргу до судді досудового розслідування повітового суду³, в

³ В Естонії триланкова судова система. Повітові і адміністративні суди є судами першої інстанції. Окружні суди - суди другої інстанції, що розглядають в порядку апеляції судові рішення суду першої інстанції. Верховний (Державний) суд є вищим судом, що переглядає судові акти в касаційному порядку. Одночасно Верховний суд, як вже зазначалося вище, виконує також завдання конституційного нагляду. Суд незалежний в своїй діяльності і здійснює правосуддя відповідно до Конституції та законів. В Естонії чотири повітових суду: Хар'юський, Вируський, Тартуський і Пярнуський. Адміністративних судів в Естонії два: Талліннський адміністративний

ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ

© Переклад Олександра Дроздова, Віктора Янишена,
Олени Дроздової, Яни Токар, Андрія Цибулька

територіальній юрисдикції якого було винесено оскаржувану постанову або здійснено оскаржувані процесуальні дії.

(b) Положення про таємне спостереження, яке діє з 1 січня 2013 року

52.1 січня 2013 року положення колишнього Закону про спостереження (див. пункт 54 нижче) було об'єднано з КПК, а також було внесено зміни до регулювання процедури повідомлення про діяльність таємного спостереження.

53. Пункт 4 статті 126-1 передбачає, що інформація, отримана за допомогою оперативно-розшукових заходів, є доказами, якщо під час звернення з клопотанням про надання дозволу на проведення оперативно-розшукових заходів, надання такого дозволу та здійснення цих заходів було дотримано вимоги закону.

3. Закон про оперативно-розшукову діяльність

54. Розділ 18 Закону про оперативно-розшукову діяльність (Jälitustegevuse seadus), що діяв до 1 січня 2013 року, встановлював, що після здійснення оперативно-розшукових заходів будь-яка особа може подати скаргу (vaie) на діяльність оперативно-розшукового відомства – керівнику цього відомства або відповідного вищестоящего відомства, або подати скаргу до прокуратури. Кожен має право звернутися до суду в порядку, встановленому законом, якщо його права та свободи були порушені під час здійснення оперативно-розшукових заходів.

4. Закон про відшкодування шкоди, заподіяної в кримінальному провадженні

55.1 січня 2015 року набув чинності Закон про відшкодування шкоди, заподіяної в кримінальному провадженні (Süüteomenetluses tekitatud kahju hüvitamise seadus). Відповідні положення Закону передбачають наступне:

Стаття 7. Відшкодування шкоди незалежно від остаточного результату кримінального провадження

суд і Тартуський адміністративний суд. Окружних судів два: Таллінський і Тартуський окружні суди.

ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ

© Переклад Олександра Дроздова, Віктора Янишена,
Олени Дроздової, Яни Токар, Андрія Цибулька

“(1) Якщо орган, який здійснює провадження, винен у порушенні процесуального права і тим самим завдає шкоди особі, то ця особа має право вимагати відшкодування такої шкоди, незалежно від остаточного результату кримінального провадження, в якому йому було завдано шкоди.

(2) Орган, що здійснює провадження, звільняється від відповідальності, якщо він доведе, що він не винен у заподіянні шкоди.

(3) Якщо шкода, зазначене у підпункті (1) цього розділу, викликана діяльністю суду, держава несе відповідальність відповідно до Закону про державну відповідальність.

... ”

Стаття 11. Відшкодування моральної шкоди

“...

(2) Фізична особа отримує компенсацію за моральну шкоду на підставі статті 7 цього Закону лише в тому випадку, якщо: особа була позбавлена свободи; він або вона піддавалися катуванням або по відношенню до них було нелюдське або таке, що принижує гідність поводження; завдано шкоди її здоров'ю, порушено її недоторканність житла або приватного життя; порушено конфіденційність його або її листування; його чи її честь або добре ім'я було порушено в кримінальному провадженні. Вина з боку органу, що веде провадження, не є передумовою відшкодування моральної шкоди, якщо особа піддавалася катуванням або по відношенню до неї було нелюдське або таке, що принижує гідність поводження з порушенням процесуального права.

(3) Встановлено право на відшкодування моральної шкоди. Грошова компенсація присуджується за моральну шкоду в тій мірі, в якій [така шкода] не може бути виправлений іншими засобами, у тому числі [особою], яка визнає помилку і вибачилася.

... ”

Розділ 23. Застосування закону

“...

(3) Якщо цим Законом передбачено відшкодування шкоди, заподіяної в кримінальному провадженні, у справі, яка не передбачена Законом про відшкодування шкоди, завданих особі державою через несправедливе позбавлення свободи, цей Закон має зворотню силу.

(4) Заява про відшкодування шкоди, зазначених у частині (3) цього Закону, подається до прокуратури або органу, який здійснює позасудове

ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ

© Переклад Олександра Дроздова, Віктора Янишена,
Олени Дроздової, Яни Токар, Андрія Цибулька

провадження. Заява подається у строк, встановлений Кодексом адміністративного судочинства, щодо подання позовів про відшкодування шкоди, але не пізніше ніж через три роки з дня набрання чинності цим Законом. Вирішення заяви повинно відповідати положенням розділу 2 глави 4 цього Закону.

(5) Адміністративний суд, Апеляційний суд та Верховний суд [можуть] розглядати апеляції щодо відшкодування шкоди на підставах, передбачених цим Законом, лише якщо адміністративний суд прийняв апеляцію про відшкодування шкоди”.

5. Кримінальний кодекс

56. У пункті 1 статті 14 Кримінального кодексу (Karistusseadustik) зазначається, що за обставин, передбачених законом, юридична особа може бути притягнута до відповідальності за діяння, яке вчинено в її інтересах її керівництвом, одним з його членів або одним її високопосадовців або компетентних представників. Пункт 2 статті 14 додає, що переслідування юридичної особи не виключає переслідування особи, яка вчинила злочин.

В. Відповідна внутрішня практика

1. Недостатнє обґрунтування та перегляд законності *ex post facto*

(а) Рішення, винесені на розгляд Верховного Суду у цій справі

57. Верховний суд визнав у своєму рішенні від 5 грудня 2008 року у справі №. 3-1-1-63-08, що заходи таємного спостереження, про які не знали особи, що підлягали цим заходам, мали потенціал суворо втручатися в основні права, ніж будь-які інші слідчі заходи. У зв'язку з цим законодавчий орган створив систему гарантій. Центральною частиною цих гарантій була вимога, щоб заходи, які особливо суворо втручалися в права (ті, що згадуються у статтях 116, 118 та 119 ЦПК), приймалися лише у випадку, коли суддя досудового розслідування уповноважує на це на підставі статті 114 УПК. Таке ж зауваження було повторене у рішенні №. 3-1-1-10-11 від 1 липня 2011 року. Верховний суд також наголосив, що всі учасники кримінального провадження повинні мати можливість перевірити, чи дотримувалися вимоги закону, коли були отримані докази шляхом оперативно-розшукових заходів. Тому суди не могли

ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ

© Переклад Олександра Дроздова, Віктора Янишена,
Олени Дроздової, Яни Токар, Андрія Цибулька

- відхилити заяву про перегляд законності оперативно-розшукових заходів. Це не виключало можливості проведення самостійно судом такого розгляду, якщо виникли відповідні сумніви. Під час перевірки національні суди повинні були перевірити, перш за все, чи існували необхідні дозволи, та чи були отримані докази за допомогою передбачених заходів та у встановлений строк. Обов'язок судів провести перевірку законності дій таємного спостереження також підкреслювався у рішеннях Верховного Суду № 3-1-1-81-08, від 23 лютого 2009 року, та № 3-1-1-31-11 від 28 квітня 2011 року.
58. У рішенні № 3-1-1-31-12 від 21 травня 2012 року, Верховний Суд наголосив, що передумови, викладені в пункті 1 статті 110 КПК, мають на меті захистити особисте життя підозрюваного, а також право обвинуваченого на захист під час судового розгляду.
59. Рішення Верховного Суду від 1 липня 2011 р. № 3-1-1-10-11, орієнтоване на можливість використання доказів, отриманих шляхом таємного спостереження в рамках одного комплексу кримінальних проваджень в контексті інших кримінальних проваджень. Верховний суд визнав, що такі докази можуть бути використані за умови дотримання вимог статей 110, 112, 113 і 114 КПК. Верховний суд наголосив, що в такому разі суди також повинні були провести *ex post facto* розгляд у рамках нового кримінального провадження, щоб перевірити, чи докази були отримані законно і чи відповідали вони принципу *ultima ratio*.
60. У рішенні № 3-1-1-22-10 від 26 травня 2010 року, Верховний суд вважав, що дозвіл на таємне спостереження, наданий усно, а не в письмовій формі, був незаконним, і отримані таким чином докази не могли бути допустимими. Він наголосив, що надання дозволу усно неминуче означало, що суддя досудового розслідування не ознайомився з письмовими документами, що є підставою для клопотання про надання дозволу. Це, в свою чергу, ускладнило, якщо не унеможливило, суду перевірити, чи були досягнуті передумови, включаючи принцип *ultima ratio*, викладений у статті 110 КПК.
61. У рішенні № 1-12-2761 від 20 січня 2014 року, апеляційний суд Тарту зазначив, що, хоча згідно зі статтею 145 КПК, рішення, що дозволяють таємне спостереження, мають бути обґрунтовані, дотепер не було настанов від Верховного суду

ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ

© Переклад Олександра Дроздова, Віктора Янишена,
Олени Дроздової, Яни Токар, Андрія Цибулька

щодо вимог для задоволення дозволу. Апеляційний суд Тарту визнав, що рішення про надання дозволу не може ґрунтуватися лише на декларативних висловлюваннях, а його висновки (у тому числі стосовно вимоги щодо остаточного співвідношення) повинні бути пов'язані з конкретним доказовим матеріалом. У будь-якому випадку, неприпустимо, щоб дозвіл лише посилався на заяву прокурора і стверджував, що суддя вважав це виправданим. Суд наголосив, що чим більше можливостей у держави втручатися в основні права людини, тим більшою відповідальність повинна бути у держави, щоб уникнути невинуватеного втручання. У цій справі апеляційний суд Тарту погодився з міркуваннями суду першої інстанції, визнавши, що рішення щодо дозволу у цій справі не були достатньо обґрунтовані і не задовольняли вимогу щодо максимального співвідношення. Таким чином, діяльність з спостереження була незаконною, і докази, отримані таким чином, були недопустимими. Це рішення стало остаточним 19 лютого 2014 року. На підставі висновків у цій справі заявник подав позов про відшкодування шкоди (див. пункт 69 нижче).

(b) Судження Верховного Суду у цій справі після постановлення рішення

62. Справа № 3-1-1-68-14 стосувалася ситуації, коли кримінальне провадження було припинено без подання обвинувального акту до суду. Особа, яка піддалася таємному спостереженню, була повідомлена про це і отримала доступ до документів спостереження, включаючи дозвіл на проведення таємного спостереження. Після цього особа подала апеляційну скаргу з проханням визнати незаконною ці негласні заходи. У своєму рішенні від 16 грудня 2014 року Верховний суд встановив, що не було достатніх підстав для здійснення спостереження, незважаючи на те, що вони були уповноважені суддею досудового розслідування згідно зі статтею 110 КПК. Посилаючись на своє нещодавнє рішення у справі (№ 3-1-1-14-14), Верховний суд продовжував пояснювати, що недостатнє обґрунтування, хоча і є порушенням процесуальних вимог, не робить автоматично незаконним діяльність з спостереження. Суд, який розглядає кримінальну справу або скаргу на рішення, що дозволяють здійснення нагляду (як у цій справі),

ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ

© Переклад Олександра Дроздова, Віктора Янишена,
Олени Дроздової, Яни Токар, Андрія Цибулька

зобов'язаний, незважаючи на наявність попереднього дозволу, перевірити, чи було дотримано основні вимоги, викладені у статті 110 КПК. Проаналізувавши міркування, надані у рішенні про дозвіл і вивчивши відповідні кримінальні справи, Верховний суд дійшов висновку, що дозвіл не відповідав принципу *ultima ratio*, а тому був незаконним.

63. У рішенні № 3-1-1-3-15 від 6 квітня 2015 року, Верховний Суд також проаналізував, чи було насправді дотримано принципу *ultima ratio*, незважаючи на дозвіл на таємне спостереження з недостатнім обґрунтуванням. Суд врахував характер зазначеного злочину, спосіб, у який слідчі органи дізналися про можливу злочинну діяльність, характеристики підозрюваного та малу ймовірність виявлення свідків, і дійшов висновку, що вимоги щодо максимального співвідношення були задоволені, і в цьому відношенні докази, отримані шляхом таємного спостереження, були допустимими.
64. Обов'язок провести *ex post facto* перевірку законності дозволів на таємне спостереження, незважаючи на те, що вони не мають достатнього обґрунтування, також був підкреслений у рішенні Верховного Суду у справі № 3-1-1-79-16 від 5 грудня 2016 року. У цьому випадку центральним питанням було питання, чи були на момент видачі дозволу на таємне спостереження достатні підстави вважати, що злочин було скоєно. Верховний суд наголосив, що простий висновок про те, що рішення про надання дозволу не містили достатнього обґрунтування, не звільнив суд першої інстанції від його зобов'язання перевірити наявність обґрунтованої підозри на підставі попереднього факту.

2. Доступні засоби захисту

65. У рішенні №. 3-1-1-41-08 від 23 вересня 2008 року, посилаючись на Статті 228-232 КПК (див. пункти 50 і 51 вище), Верховний Суд зазначив, якщо дії, які здійснено в ході досудового провадження, можуть втручатися в основні права особи, Законодавча влада передбачала можливість оскаржити такі дії, якщо особи, щодо яких їх проводили, вважали, що їхні права було порушено.

ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ

© Переклад Олександра Дроздова, Віктора Янишена,
Олени Дроздової, Яни Токар, Андрія Цибулька

66. У рішенні № 3-3-1-11-13 від 22 березня 2013 року, Верховний суд пояснив, що процедура, передбачена статтями 228-232 КПК, не стосується рішень щодо компенсації шкоди. Оскільки інші нормативно-правові акти не передбачали жодного альтернативного порядку, спори щодо відшкодування шкоди, заподіяної незаконними діями та постановами на досудовій стадії кримінального провадження, належали до адміністративних судів. Проте суд пояснив, що адміністративний суд сам по собі має право оцінювати «законність» таких дій і наказів лише у виняткових обставинах, коли відповідна особа не мала іншої можливості визнати стверджувану незаконність (наприклад, в провадженнях за статтями 228-232 КПК). Юрисдикція адміністративних судів щодо виключної оцінки законності дій, здійснених під час досудового розслідування, була підтверджена у рішенні № 3-3-1-70-14 від 17 грудня 2014 року. Цей же принцип було детально розроблено у рішенні № 3-3-1-34-16 (див. пункт 69 нижче).
67. У рішенні № 3-3-1-35-10 від 31 серпня 2011 року, Верховний суд зазначив, що, оскільки законодавство на той час не передбачало регулювання компенсації за шкоду, що випливає з процесуальних дій або постанов на досудовій стадії кримінального провадження, такі позови про компенсацію повинні бути розглянуті на підставі статті 25 Конституції, і відповідно до загальних принципів щодо відшкодування шкоди.
68. 1 січня 2015 року набув чинності Закон про відшкодування шкоди, заподіяної в кримінальному провадженні. У рішенні № 3-3-1-30-16 від 7 грудня 2016 року, Верховний суд пояснив, що до набрання чинності цим Законом адміністративні суди мали право вирішувати питання про відшкодування шкоди, що виникли внаслідок вжиття заходів досудового кримінального провадження, на підставі статті 25 Конституції або Закону про компенсацію за шкоду, заподіяну особі державою через несправедливе позбавлення волі. Проте, з моменту набрання чинності Законом про відшкодування шкоди, заподіяної в кримінальному провадженні, слід було дотримуватися процедури, передбаченої цим Законом, і окружні суди мали право виносити рішення щодо таких позовів. Крім того, відповідно до статті 23 (3), останній закон мав зворотню дію.

ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ

© Переклад Олександра Дроздова, Віктора Янишена,
Олени Дроздової, Яни Токарь, Андрія Цибулька

69. Справа № 3-3-1-34-16 стосувалася компенсації за оперативно-розшукову діяльність за обставин, коли національні суди раніше заявляли про незаконність дозволу на спостереження та оперативно-розшукові заходи, здійснені на основі цих дозволів (див. пункт 61 вище). У рішенні від 13 червня 2016 року Верховний суд встановив, що оскільки оперативно-розшукові заходи, про які йдеться, вже були визнані незаконними, завдана нею шкода потрапила під дію статті 7 (1) Закону про відшкодування шкоди, заподіяної в кримінальному провадженні. Порушення сімейного чи приватного життя особи або конфіденційності його або її листування становили підставу для відшкодування моральної шкоди (стаття 11 (2) того ж Закону). Мається на увазі грошова компенсація (перше речення статті 11 (3) того ж Закону). Верховний суд також наголосив, що у випадку, якщо кримінальний суд вже вирішив питання щодо (не) законності певних заходів, вчинених у кримінальному провадженні, і це рішення стало остаточним, такі висновки були обов'язковими для адміністративного суду, що приймав рішення про компенсацію. Суд нагадав, що лише за виняткових обставин, коли особа не мала можливості попросити визнати законність процесуальних заходів у так званому основному провадженні, суд, що розглядає справу про компенсацію, мав право оцінювати законність дій або постанов, прийнятих у кримінальному провадженні.

ПРАВО

I. ОБ'ЄДНАННЯ ЗАЯВ

70. Відповідно до пункту 1 правила 42 Регламенту Суду, Суд вирішує об'єднати заяви, враховуючи їхню фактичну та юридичну схожість.

II. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 6 КОНВЕНЦІЇ

71. Заявники скаржилися на те, що надмірна тривалість розглянутого кримінального провадження порушила їхні права, передбачені пунктом 1 статті 6 Конвенції, у відповідній частині якої сказано:

ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ

© Переклад Олександра Дроздова, Віктора Янишена,
Олени Дроздової, Яни Токар, Андрія Цибулька

“1. При вирішенні питання про будь-яке кримінальне обвинувачення проти нього кожен має право на справедливий ... розгляд упродовж розумного строку ... судом ... ”

72. Уряд заперечив цей аргумент.

А. Прийнятність

73. Суд зазначає, що ця скарга не є явно необґрунтованою у значенні пункту 3 (а) статті 35 Конвенції. Суд також зазначає, що він не є неприйнятним з будь-яких інших підстав. Тому він має бути визнаний прийнятним.

В. Суть

1. Аргументи сторін

(а) Заявники

74. Заявники, крім третього заявника та компаній-заявників, врахували відправну точку, запропоновану Верховним судом для розрахунку тривалості провадження проти них.

75. Третій заявник і компанії-заявники стверджували, що відправною точкою має бути 2 серпня 2004 року, коли розпочато діяльність з спостереження за третім заявником. Ці заходи були частиною кримінального провадження, спрямованого також проти двох компаній. У цьому відношенні вони посилалися на справу *Шубінського проти Словенії* (№ 19611/04, 18 січня 2007 року) і стверджували, що особа може істотно постраждати від судового розгляду, навіть якщо вона не була повідомлена або не знали про проведені заходи. Крім того, вони стверджували, що третій заявник підозрювався на підставі того, що він був підданий таємному спостереженню раніше. У цьому відношенні вони посилалися на другого заявника, який був стурбований можливим таємним спостереженням у 2000 році, і згадав телефонний дзвінок, поданий третім заявником іншим відповідачем у справі, Е.Т., яка 24 вересня 2006 року повідомила, що вона підозрює, що стосовно неї здійснювалися оперативно-розшукові заходи.

ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ

© Переклад Олександра Дроздова, Віктора Янишена,
Олени Дроздової, Яни Токар, Андрія Цибулька

76. Заявники визнали, що справа взагалі мала вищу за середню юридичну складність. Перший заявник стверджував, що його індивідуальний випадок не був складним. Заявники стверджували, що дії органів влади сприяли ускладненню справи. Жоден із заявників не вважав цю справу надзвичайно складною з точки зору доказів. Вони стверджували, що кримінальна справа була необґрунтовано об'ємною і погано організованою і не пов'язувала докази з конкретними обвинуваченнями, а твердження про звинувачення мало низьку якість, що вимагало більшої роботи з боку представників захисту і сприяло тривалості провадження. Перший заявник, другий заявник і четвертий заявник заперечували проти припущення, що додатковий матеріал у матеріалах справи був необхідним з точки зору прав захисту.
77. Перший і другий заявники стверджували, що твердження Уряду про відсутність бездіяльності під час розгляду справи в суді першої інстанції не було обґрунтовано. Затримки, під час провадження в Хар'юнському районному суді, виникли через державу. І навпаки, четвертий заявник вважав, що не було періодів бездіяльності. Всі заявники, крім четвертого заявника, також стверджували, що затримка, що виникла внаслідок відсутності розгляду апеляційного суду протягом шести місяців, була непотрібною і не була необґрунтованою.
78. Четвертий заявник стверджував, що суд першої інстанції не спромігся заздалегідь спланувати слухання. Другий заявник зазначив, що він не виступав проти планування слухань.
79. Четвертий заявник стверджував, що той факт, що справа Е.Т. не була виділена з решти кримінальних проваджень, сприяла загальній тривалості провадження стосовно інших заявників. Перший заявник також зауважив, що його справа - яка була меншою з точки зору кількості епізодів, про які йдеться, та обсягу доказів, і не перетиналась по суті з справами інших обвинувачених - не була виділена з решти провадження у справі, незважаючи на подання заяви про роз'єднання. Перший заявник стверджував, що тривалість провадження має розглядатися в контексті його окремої справи.
80. Третій заявник, компанії-заявники і четвертий заявник також зазначили, що, оскільки кримінальне обвинувачення в кінцевому підсумку було перекаліфіковано як пропозицію і

ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ

© Переклад Олександра Дроздова, Віктора Янишена,
Олени Дроздової, Яни Токар, Андрія Цибулька

прийняття грошового винагороди, що є меншим за тяжкість, ніж хабарництво - різниця між двома правовими кваліфікаціями полягає в тому, що перша вимагає незаконної дії, вчиненої в офіційному порядку, тоді як другого не було - непотрібний час витрачався на те, щоб стверджувати, чи існували протиправні дії державних посадових осіб в обмін на пільги.

81. Усі заявники стверджували, що їм не можна докоряти у невинуватеному затягуванні провадження.
82. Всі заявники стверджували, що для них це провадження було дуже важливим. Справа була особливо важливою, історично найбільшим корупційним процесом в Естонії, і вона включала вищих посадових осіб і привертала безпрецедентну увагу ЗМІ. Для заявників на карту поставлено їхню репутацію та кар'єру (політична кар'єра, кар'єра в бізнесі або на державній службі), і компанії ризикували втратити свої підприємницькі проекти. Другий заявник додав, що скасування обмеження на виїзд зі свого місця проживання (див. Пункт 33 вище) не має значення в контексті тривалості провадження.

в) Уряд

83. Уряд стверджував, що тривалість кримінального провадження не порушила вимогу «розумного строку» відповідно до пункту 1 статті 6 Конвенції. Він посилався на міркування Верховного Суду (див. пункти 27-34 вище) стосовно початку відліку строку для розрахунку тривалості провадження. Уряд також послався на аналіз Верховного Суду, які враховували складність справи, поведінку заявників і держави на всіх стадіях розгляду справи, а також те, що було поставлено на карту (важливість провадження) для заявників. Уряд зауважив, що до цього часу судовий процес був найбільшим судовим процесом щодо корупції в Естонії.
84. Що стосується третього заявника та компаній-заявників, Уряд наголосив, що початком відліку строку не може бути 2 вересня 2004 року, коли діяльність з спостереження - про яку третя заявниця не знала - розпочалася стосовно неї в інших кримінальних провадженнях, оскільки її пізніше було припинено (див. пункти 8 і 27 вище). Вони додали, що не було видано жодних дозволів на проведення оперативно-розшукових

ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ

© Переклад Олександра Дроздова, Віктора Янишена,
Олени Дроздової, Яни Токарь, Андрія Цибулька

заходів за двома компаніями (у яких третій заявник був членом наглядової ради), а такі заходи стосувалося лише персонального номера третього заявника та його розмов у громадських місцях. Уряд вважав, що справа *Шубінського* (наведена вище), на яку посилалися заявники, відрізняється від цієї справи і, отже, не має значення для цієї справи.

85. Уряд стверджував, що в ситуації, коли дії щодо різних обвинувачених були виправдано і заради всебічності, розглянутої в цьому ж кримінальному провадженні, складність кримінальної справи повинна була оцінюватися в повному обсязі, а не з точки зору окремих підсудних. Тому було правильно не відокремлювати справу першого заявника (який, крім того, не порушив цього питання у своїй скарзі з питань права) від решти провадження (див. пункт 18 вище).
86. Незважаючи на те, що Верховний Суд зазначив, що в кримінальній справі міститься занадто багато матеріалу, уряд вважав, що цей матеріал було долучено в той час, коли розслідування ще тривало, а деталі стосовно питань, які слід довести, не були все ще ясними. Більше того, обвинувачений мав право ознайомитися з усією кримінальною справою. Таким чином, цей матеріал може бути цікавим для заявників стосовно підготовки їх захисту, і якщо б він не був включений, вони могли б оскаржити це. Що стосується критики Верховного Суду щодо якості звинувачення (див. пункт 31 вище), Уряд стверджував, що це було призначено як настанова на майбутнє.
87. Уряд також стверджував, що можлива перекваліфікація кримінального обвинувачення як пропозицію і прийняття грошової винагороди, а не хабарництва не вплинула на тривалість провадження. Обидва правопорушення підпадають під категорію "прихованих правопорушень", і збір доказів стосовно таких злочинів був складним і трудомістким.
88. Уряд також зазначив, що хоча заявникам та їхнім представникам не можна докоряти за здійснення ними своїх прав захисту (наприклад, через подання різних заяв і розслідування кримінальної справи протягом семи місяців), або за те, що вони хворіють або відсутні за іншими особистими причинами, їхні дії, слід об'єктивно розглянути як фактори, які все ж таки сприяли загальній тривалості провадження. У будь-якому випадку державу також не можна дорікати заявникам за їх

ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ

© Переклад Олександра Дроздова, Віктора Янишена,
Олени Дроздової, Яни Токарь, Андрія Цибулька

поведінку. Уряд також зауважив, що представники захисту неодноразово виступали проти подальшого проведення слухань (див. пункт 17 вище), а стадія розгляду скарги була відкладена щонайменше на три місяці, оскільки кожен представник не мав вільних дат (див. пункт 21 вище).

89. Що стосується того, що було поставлено на карту для заявників, Уряд не заперечував, що справа, безперечно, мала важливе значення в контексті Естонії. Її було приділено увагу й з боку громадськості, і кримінальне провадження, природно, було тяжким для підсудних, проте заявники детально не ставили це питання перед національними судами. Уряд стверджував, що у будь-якому випадку ця справа не стала особливо важливим чи чутливим спором, щоб вважатися справою «терміновою» або «пріоритетною» у значенні практики Суду.

2. Оцінка Суду

(а) Загальні принципи

90. Суд нагадує, що у кримінальних справах «розумний строк», згаданий у пункті 1 статті 6, починається з дня, коли особа набула статусу «обвинуваченої»; це може відбутися на дату, що передуює справі, що надходить до суду першої інстанції, як, наприклад, дату арешту, дату, коли особа, про яку йдеться, офіційно повідомляється, що вона буде притягнута до відповідальності, або дату початку досудового розслідування (див. *Малков проти Естонії*, № 31407/07, § 56, 4 лютого 2010 року). "Кримінальне обвинувачення" існує з моменту, коли компетентний орган влади офіційно повідомив про те, що особа вчинила кримінальне правопорушення, або від того моменту, коли на його становище істотно вплинули дії, вчинені владою внаслідок підозри проти нього (див. *Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства* [ВП], № 50541/08 та інші 3, § 249, 13 вересня 2016 р.).
91. Доцільність тривалості провадження повинна оцінюватися з урахуванням обставин справи та з урахуванням наступних критеріїв: складність справи, поведінка заявника та відповідних органів (див., серед багатьох інших органів, *Пелісьє та Сассі проти Франції* [ВП], № 25444/94, § 67, ЄСПЛ 1999-II). Крім того, лише затримки, що приписуються державі, можуть

ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ

© Переклад Олександра Дроздова, Віктора Янишена,
Олени Дроздової, Яни Токар, Андрія Цибулька

виправдати висновок про невиконання вимоги «розумного строку» (див. *Педерсен і Баадсгаард проти Данії* [ВП], № 49017/99, § 49, ЄСПЛ 2004-ХІ).

(b) Застосування принципів до даного випадку

(i) *Період, який необхідно взяти до уваги*

92. Суд зазначає, що перший, другий і четвертий заявники погоджуються з початком відліку строку, запропонованим Верховним судом для розрахунку тривалості провадження проти них (див. пункт 28 вище). Суд не бачить підстав вважати, що ці початки відліку строку повинні бути різними.
93. Однак, третій заявник і компанії-заявники стверджували, що стосовно них відповідний період повинен починатися з більш ранньої дати, ніж той, який встановлено Верховним судом.
94. Суд не переконаний аргументом третього заявника та компанії-заявників, що дату початку проведення оперативно-розшукових заходів в попередньому кримінальному провадженні слід вважати такою відправною точкою відліку. Окрім звернення до загальних сумнівів та інших осіб, які підозрювали, що стосовно них здійснюються оперативно-розшукові заходи (див. пункт 75 вище), заявники не стверджували, що третій заявник сам знав про такі заходи, вжиті щодо нього, або що з 2 серпня 2004 року його права були суттєво порушені цими заходами. Таким чином, Суд визнає, що відповідний період почав діяти у строки, встановлені Верховним судом і погоджені Урядом.
95. Кримінальне провадження закінчилося 30 червня 2014 року, коли Верховний суд ухвалив своє рішення, засудивши заявників.
96. Відповідно, провадження тривало: вісім років, дев'ять місяців і п'ять днів стосовно другого заявника; сім років, вісім місяців і двадцять вісім днів стосовно першого заявника, другої компанії-заявника та третього заявника (стосовно деяких злочинних подій); шість років, дев'ять місяців та одинадцять днів стосовно першої компанії-заявника та третього заявника (стосовно інших злочинних інцидентів); і шість років, вісім місяців і двадцять один день стосовно четвертого заявника. Ці періоди включали стадію розслідування та період, протягом якого суди трьох рівнів юрисдикції розглядали справу заявників.

ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ

© Переклад Олександра Дроздова, Віктора Янишена,
Олени Дроздової, Яни Токар, Андрія Цибулька

(ii) Розумність тривалості провадження

97. Суд зауважує, що кримінальне провадження у цій справі було значно тривалим, що коливалося від приблизно шести років і восьми місяців до восьми років і дев'яти місяців стосовно різних заявників. За цей час відповідний період досудового розслідування тривав від приблизно півтора років до трьох з половиною років, залежно від заявника, і коли «розумні строки», згадані у пункті 1 статті 6, можна вважати такими, що почали спливати. Під час досудового розслідування заявникам було надано приблизно сім місяців (у період з березня 2008 року по листопад 2008 року) для ознайомлення з матеріалами кримінальної справи, а скасування парламентом імунітету двох обвинувачених зайняло приблизно три з половиною місяці (між груднем 2008 та березнем 2009 року). Розгляд справи в суді першої інстанції тривав близько трьох років і трьох місяців, а у суді другої інстанції тривав близько року, у Верховному суді - близько десяти місяців.
98. Суд зазначає, що, зважаючи на тривалість провадження та критику заявників у цьому відношенні, Верховний суд надзвичайно ретельно оцінював різні стадії провадження та поведінку сторін, щоб встановити, чи мало не призвело провадження у справі до перевищення «розумного строку». При цьому він надав інформацію про хід досудового та судового розгляду і застосував відповідні критерії, викладені у встановленій Судом практиці (щодо складності справи, поведінки сторін і оцінка того, наскільки це провадження було важливим для заявників). Верховний суд прийшов до висновку, що кримінальне провадження, хоча й було дуже довготривалим, проте було здійснене в межах «розумного строку», а також він підкреслив деякі критичні моменти щодо того, як можна було б краще проводити провадження. Суд зазначає, що Уряд покладався в значній мірі на висновки Верховного Суду, які підтверджують його аргументацію, тоді як, стверджуючи, що розумний строк було перевищено, заявники в основному підкреслювали критичні моменти, висвітлені Верховним Судом.
99. Суд вважає, що розглянута кримінальна справа мала значну складність. Це стосувалося не лише кількох обвинувачених, але й стосувалося «прихованих злочинів», пропозицію і прийняття

ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ

© Переклад Олександра Дроздова, Віктора Янишена,
Олени Дроздової, Яни Токар, Андрія Цибулька

грошової винагороди, що характеризуються високим рівнем змови та складними зв'язками між різними людьми, що ускладнювало збирання та надання доказів, які б доводили вчинення злочину. Більше того, справа стосувалася допиту ряду свідків. З огляду на це, зрозуміло, що розслідування, дослідження та подання доказів, а також судові процеси, що впливають з нього, були трудомісткими. Суд вважає, що в ситуації, коли кримінальне провадження передбачає тісно взаємопов'язані дії кількох обвинувачених, і де виділення справ не є можливим або процедурно обґрунтованим (у тому числі з точки зору прав захисту - див. пункт 18 вище), складність справи необхідно оцінювати в цілому, а не з точки зору кожного обвинуваченого.

100. Що стосується поведінки органів влади, Суд відзначає, по-перше, що ніхто з заявників не стверджував про будь-яку бездіяльність під час досудового провадження або під час провадження у Верховному суді. Незважаючи на значну тривалість досудового провадження, Суд не може встановити жодного з фактів справи, які могли б свідчити про те, що слідчі органи чи прокуратура діяли неналежним чином або з іншого боку не виконували свої обов'язки з належною ретельністю з моменту початку участі заявників. Крім того, що стосується провадження у суді першої інстанції, хоча перший і другий заявники стверджували, що на цьому етапі були періоди бездіяльності, вони не уточнювали, коли саме відбувалися ці періоди, і через які обставини. Що стосується критики заявників щодо затримки, яка виникла внаслідок не проведення слухань в апеляційній інстанції, Суд зазначає, що Верховний суд конкретно пояснив, що не вдалося знайти дати слухання, які б були зручними всім представникам заявників (див. параграфи 21 і 32 вище). Суд бере до уваги, що планування такого судового розгляду залежить не тільки від суду; також слід зважати на представників та їх можливості.

101. Суд звертає особливу увагу на критичні зауваження Верховного суду щодо подання обвинувачення, складу та структури кримінальної справи, а також планування та управління слуханнями у суді першої інстанції (див. пункт 31 вище). Водночас він зазначає, що хоча Хар'юньський районний суд - знаючи про ризик надмірно тривалого провадження - вжив

ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ

© Переклад Олександра Дроздова, Віктора Янишена,
Олени Дроздової, Яни Токарь, Андрія Цибулька

заходів для прискорення провадження (див. пункт 17 вище щодо свідків, які були заслухані), прийняв рішення про обмеження слухань по три дні на тиждень, не планувати слухання більше ніж на рік наперед і надавати представникам захисту гнучкість щодо звернення до суду, на прохання заявників, або в їхніх інтересах. Що стосується критики, висловленої щодо якості обвинувачення, складу кримінальної справи та - як стверджують заявники - перекваліфікації злочину як пропозицію і прийняття грошової винагороди, а не хабарництва, Суд не вважає, що ці дії, розглянуті на цьому етапі провадження, сприяли збільшенню тривалості провадження до такої міри, що самі по собі були вирішальними. Хоча виділення справи Е.Т. з основного провадження (див. пункт 31 вище) може мати вплив на тривалість провадження проти неї, Суд не може розмірковувати про можливий вплив, який це могло б мати на тривалість провадження проти заявників. Як зазначено вище, виділення справи першого заявника з решти провадження було протиставлено представниками інших заявників (див. пункти 18 вище). У будь-якому випадку, як зазначає Уряд і не оскаржується першим заявником, він не ставив це питання перед Верховним Судом (див. пункт 85 вище).

102. Суд не бачить жодних підстав не погодитися з висновками Верховного Суду (також підтвердженими Урядом) про те, що заявникам не може бути поставлено в провину неналежна тривалість кримінального провадження проти них.

103. Суд пам'ятає, що тривале кримінальне провадження, безсумнівно, було важким для заявників, особливо з огляду на значний інтерес ЗМІ до справи. Проте, він не вважає, що позиції заявників у політиці, на державній службі або як відомі бізнесмени самі по собі виправдовують винесення рішення про те, що їхня справа заслуговує на пріоритетне ставлення, навіть якщо таке звернення було можливим у внутрішній правовій системі. У зв'язку з цим Суд звертає увагу на зазначений вище висновок про те, що у цій справі не було періодів бездіяльності або затримок. Суд зазначає, що, за винятком того, що другого заявника тримали під вартою протягом двох місяців, заявники не були взяті під варту (порівняйте з справою *Калашиников проти Росії*, № 47095/99, § 132, ЄСПЛ 2002-VI), стверджують, що обмеження щодо їхнього виїзду з місць проживання, яке

ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ

© Переклад Олександра Дроздова, Віктора Янишена,
Олени Дроздової, Яни Токар, Андрія Цибулька

було скасовано 17 лютого 2010 року (див. пункт 33 вище), становило якийсь особливо обтяжливий захід.

104. Здійснюючи загальну оцінку тривалості провадження, Суд доходить висновку, що органи влади не виходили за межі того, що можна вважати розумним строком за конкретних обставин справи. Таким чином, Суд вважає, що пункт 1 статті 6 Конвенції порушено не було.

III. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 8 КОНВЕНЦІЇ

105. Звернення другого і третього заявників, а також першої та другої компанії-заявників стосувалися того, що Верховний Суд зі зворотною силою виправдав надання дозволів на таємне спостереження, чим порушив їхні права, передбачені статтею 8 Конвенції, яка передбачає:

“1. Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. ”

106. Уряд заперечив цей аргумент.

A. Прийнятність

1. Аргументи сторін щодо статусу жертви першої та другої компаній-заявників

а) Уряд

107. Уряд стверджував, що скарга є непринятною в сенсі *ratione personae* стосовно компаній-заявників. Хоча, за певних обставин, права, передбачені статтею 8, можуть тлумачитися як право на повагу до зареєстрованого офісу, філіалу або іншого господарського приміщення компанії, такого втручання не було у цій справі. Дозвіл на таємне спостереження (щодо прихованого спостереження, прослуховування розмов і

ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ

© Переклад Олександра Дроздова, Віктора Янишена,
Олени Дроздової, Яни Токар, Андрія Цибулька

перехоплення повідомлень) не було видано проти компаній-заявників, а тільки стосовно третього заявника, чий розмови з його особистого телефона - на час надання дозволів було видано, адже вважалося, що це його особистий телефон - або при спілкуванні з іншими людьми в громадських місцях, під наглядом. Спостереження не було спрямовано на телефони компаній, і не стосувалося прихованого спостереження щодо працівників компаній або членів правління в цілому. Таким чином, ніяких заходів з нагляду за компаніями-заявниками не проводилося. Уряд зазначив, що очевидно нова інформація, подана другою компанією-заявником (див. пункт 108 нижче), не змінила їхньої позиції, оскільки особи, на чие ім'я було зареєстровано номер, це не стосувалося. У будь-якому випадку, діяльність зі спостереження була орієнтована лише на третього заявника і стосувалася номера телефону, який, як відомо, використовував лише він (а не персонал компанії).

(b) Заявники

108. Компанії-заявники стверджували, що на них безпосередньо та особисто вплинуло таємне спостереження за третім заявником, який був членом їх наглядових рад. Таким чином, вони фактично стали жертвами порушення своїх прав за статтю 8 Конвенції. Неможливо було розрізняти посадових осіб компанії та самі компанії. Крім того, після подання своїх зауважень до Суду друга компанія-заявник повідомила Суд про новий факт - відповідно до інформації, наданої відповідним оператором мобільного зв'язку, номер телефону, який був підданий таємному спостереженню, був зареєстрований на другого заявника між 2003 і 2008 роками, а не на третього заявника. У будь-якому випадку, таємне спостереження здійснювалося в контексті кримінального розслідування проти компаній-заявників.

2. Оцінка Суду щодо статусу жертви компаній-заявників

109. Відповідна частина статті 34 Конвенції передбачає:

“Суд може приймати заяви від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, які вважають себе потерпілими від допущеного однією з Високих

ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ

© Переклад Олександра Дроздова, Віктора Янишена,
Олени Дроздової, Яни Токар, Андрія Цибулька

Договірних Сторін порушення прав, викладених у Конвенції або протоколах до неї...”

110. Що стосується особистого життя, Суд раніше вважав, що може бути піддано сумніву, те чи може юридична особа мати приватне життя у значенні статті 8. Однак, можна сказати, що її пошта та інші повідомлення охоплюються поняттям «кореспонденції», що однаково поширюється на зв'язки, що надходять в приватних та комерційних приміщеннях. Раніше Суд визнав, що в контексті діяльності з таємного спостереження юридичні особи мають право на захист, передбачене статтею 8, і, таким чином, можуть претендувати на статус жертви відповідно до цієї статті (Див. *Асоціація за Європейську інтеграцію і права людини та Екімджиев проти Болгарії*, № 62540/00, § 60, 28 червня 2007 року).
111. У цій справі такі дозволи були видані стосовно третього заявника, який діяв як член наглядової ради двох компаній-заявників. Уряд і компанії-заявники не дійшли згоди щодо того, чи були телефони, які були використані для особистого користування третім заявником, або ж принаймні один з телефонів був зареєстрований у другій компанії-заявниці. Сторони не заперечують, що інформація, отримана шляхом прослуховування телефонів, також використовувалася для засудження компаній-заявників, оскільки було встановлено, що третій заявник - пропонуючи винагороди - діяв в інтересах компаній-заявників, які отримали вигоду від незаконної діяльності (див. пункт 56 вище).
112. Суд вважає, що ситуація, коли особа, щодо якої здійснюються таємні заходи, також є членом правління юридичної особи, автоматично не призводить до втручання в права цієї особи. Проте, за конкретних обставин цієї справи, і враховуючи те, що третій заявник, як член наглядової ради компаній-заявників, також діяв в інтересах цих компаній, коли пропонував винагороди, Суд не бачить підстав для розмежування "кореспонденції" третього заявника, фізичної особи та компанії-заявника, юридичних осіб (порівняйте з *Візер та Бікос Бетейлігунген ГмбХ проти Австрії*, № 74336/01, § 45, ЄСПЛ 2007-IV). Той факт, що офіційно не було видано жодних дозволів на таємне спостереження стосовно двох компаній-заявників, не змінює цього висновку. Відповідно, компанії-

ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ

© Переклад Олександра Дроздова, Віктора Янишена,
Олени Дроздової, Яни Токар, Андрія Цибулька

заявники можуть заявити, що вони є жертвами у значенні статті 34 Конвенції.

3. Загальний висновок Суду щодо прийнятності скарги за статтею 8

113. Суд зазначає, що скарга заявників не є явно необґрунтованою у значенні пункту 3 (а) статті 35 Конвенції.

114. Відзначаючи, що Уряд, незважаючи на можливе існування інших засобів правового захисту, доступних для заявників (див. Пункт 124 нижче), не висунув заперечення щодо невичерпання національних засобів захисту, Суд також вважає, що скарга не є неприйнятною з будь-яких інших підстав. Тому вона має бути визнана прийнятною.

В. Суть

1. Доводи сторін

(а) Заявники

115. Третій заявник і компанії-заявники вважали, що ця справа практично ідентична справі *Драгоєвіча (Драгоєвіч проти Хорватії)*⁴, № 68955/11, 15 січня 2015 року). Вони стверджували, що згідно зі статтею 145 КПК рішення про санкціонування оперативно-розшукових заходів повинні бути обґрунтовані. Оскільки відповідні рішення не були достатньо обґрунтовані, втручання в права заявників не могло бути «згідно із законом» і не задовольнило вимогу передбачуваності. У зв'язку з цим, не має значення, що рішення Верховного Суду було прийняте лише після рішення Суду у справі *Драгоєвіча*. Більше того, посилаючись на окрему думку судді Кергандберга, судді Верховного Суду (див. пункт 41 вище), вони стверджували, що рішення Верховного Суду щодо зворотної сили надання мотивів для рішень щодо санкціонування відкрило двері до свавілля, і було радикальною зміною попередньої практики Верховного Суду.

⁴ У такій делікатній сфері, як ведення таємного спостереження, компетентний орган повинен навести переконливі причини, що виправдовують настільки інтрузивний захід, дотримуючись при цьому вимог правових актів, які підлягають застосуванню (там само, §§ 94-98)

ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ

© Переклад Олександра Дроздова, Віктора Янишена,
Олени Дроздової, Яни Токар, Андрія Цибулька

116. Посилаючись на статтю 114 КПК, другий заявник стверджував, що естонське законодавство не вимагало обґрунтування дозволів на таємне спостереження, і тому національне законодавство не задовольняло вимогу «якості закону». Це, у свою чергу, означало, що дозвіл не відповідав закону. На підтвердження своєї аргументації він вказав на зміну відповідної постанови від 1 січня 2013 року (див. пункт 53 вище), зміна якої означала, що недостатнє обґрунтування при видачі дозволів на таємне спостереження призведе до того, що докази будуть визнані недопустимими. Другий заявник не погоджувався з аргументом Верховного Суду, що недостатнє обґрунтування рішень щодо дозволу не може бути прирівняне до відсутності дозволу як такого. Він вважає, що це відступає від попередньої практики Верховного Суду. У зв'язку з цим він посилався на окрему думку судді Кергандберга (див. пункт 41 вище). У справі *Драгоєвіча* в Хорватії не було встановлено національної практики. Проте, у цій справі, незважаючи на те, що існувала внутрішня практика, Верховний суд почав зі зворотньою силою обґрунтовувати необхідність таємного спостереження. Другий заявник висловив сумніви в необхідності таємного спостереження у його справі і сумнівався, що Верховний суд розглянув аспект особистого життя при оцінці допустимості доказів, отриманих завдяки таємному спостереженню. Він зазначив, що уряд не навів приклад прецедентного права інших засобів правового захисту, які могли б дозволити вирішувати проблеми конфіденційності у національних судах (див. пункт 124 нижче).

в) Уряд

117. Уряд стверджував, що згідно з національним законодавством, дозволи на таємне спостереження повинні бути мотивовані (стаття 145 КПК, взята разом зі статтями 110-114 КПК). Це також було підтверджено Верховним Судом у цій справі (див. пункт 36 вище).

118. Уряд зауважив, що всі рішення, що дозволяють вживати заходів таємного спостереження у цій справі, в принципі, містили інформацію, необхідну відповідно до статті 145 КПК, включаючи посилення на конкретні заяви, подані прокурорами,

ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ

© Переклад Олександра Дроздова, Віктора Янишена,
Олени Дроздової, Яни Токар, Андрія Цибулька

посилання на конкретні правопорушення, у яких підозрювалися заявники і вказівки щодо того, які конкретні заходи спостереження були дозволені, щодо кого і на який період. Однак уряд визнав, що початкові міркування, що дозволяють вживати заходів таємного спостереження, були незначними і базувалися на стандартних формулюваннях. Тому Верховний Суд вважав його недостатнім.

119. Уряд зазначив, що у 2008 році Верховний суд підкреслив, що фактична перевірка законності дій щодо таємного спостереження (при розгляді питання про прийнятність доказів) є важливою гарантією основних прав (див. пункт 57 вище). Проте раніше не було встановлено прецедентної практики щодо наслідків недостатньо обґрунтованих дозволів на таємне спостереження, і ця справа була першою внутрішньою справою, де Верховний суд дослідив це питання. Тому ця справа відрізнялася від справи *Драгоєвіча*, оскільки рішення Верховного суду у цій справі не суперечило попередній практиці суду.

120. Уряд стверджував, що попередні та ex post facto перевірки законності, взяті разом, були достатніми для забезпечення адекватного засобу захисту проти свавільного втручання в права, передбачені статтею 8. Він наголосив, зокрема, що перевірки законності таємного спостереження, що дозволили перевірити, чи були обов'язкові попередні дослідження дійсно здійснені, виявилися ефективними в Естонії. Це стосувалося випадків, коли суди були залучені до перевірки того, чи були виконані передумови для санкціонування заходів спостереження (наприклад, шляхом оцінки наявності письмового дозволу, див. пункт 60 вище), або коли суди провели перевірку того, чи здійснювалися оперативно-розшукові заходи у відповідності з таким дозволом. Уряд звернув увагу на національну практику, згідно з якою Верховний суд оголосив незаконним дозвіл на таємне спостереження після того, як він встановив, як результат перевірки ex post facto, що на момент надання дозволу принцип ultima ratio не було дотримано (див. пункт 62 вище). Відповідні органи розуміли, що недостатнє обґрунтування дозволів може призвести до неможливості перевірки ex post facto дотримання принципу ultima ratio і, таким чином, призвести до

ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ

© Переклад Олександра Дроздова, Віктора Янишена,
Олени Дроздової, Яни Токарь, Андрія Цибулька

недопустимості доказів. У світлі цього факту використання *ex post facto* дослідження не відкрило двері до свавілля.

121. Уряд зазначив, що згідно з новим положенням про дозвіл на таємне спостереження, чинний з 1 січня 2013 року, недостатнє обґрунтування початкових дозволів тепер призвело до недопустимості доказів, отриманих шляхом таємного спостереження (див. пункт 53 вище). Він підкреслив, що нова нормативна база не означає, що попереднє регулювання або його тлумачення були несумісні з Конвенцією. У будь-якому випадку, рішення *Драгоєвіча*, що було першим рішенням Суду, який розглядає наслідки недостатньо обґрунтованих дозволів на спостереження, було винесено після остаточного рішення у цій справі, і, отже, його висновки не могли бути прийняті до уваги на той час Верховним судом Естонії.
122. У цій справі усі три судові інстанції досліджували матеріали спостереження. Верховний суд дійшов висновку, що основні умови, що впливають з § 110 КПК - включаючи відповідність принципу *ultima ratio* - були виконані на той час, коли було дозволено таємне спостереження (див. пункти 38 і 39 вище). Таким чином, можна зробити висновок, що органи, які дали дозвіл на діяльність з таємного спостереження, перевірили всі обставини, про які йшлося, до того, як дозволили проведення таких заходів.
123. Уряд зауважив, що критика, висловлена в рішенні *Драгоєвіча*, - про те, що питання, що виникають внаслідок таємного спостереження, можуть бути оскаржені лише в кримінальному провадженні, коли оцінка обмежується допустимістю доказів і не входить до суті вимог статті 8 згідно з Конвенції - не може бути порушена в контексті цієї справи в Естонії. Метою статті 110 КПК було забезпечити сумісність перешкод, що виникають із таємного спостереження, з правом на приватність. Крім того, Верховний суд підтвердив, що передумови, викладені у статті 110 КПК, мають на меті гарантувати конфіденційність підозрюваних, а також їх право на захист (див. пункти 35 і 58 вище). Проте Уряд зазначив, що самі заявники порушили питання про недостатнє обґрунтування в дозволах, насамперед у зв'язку з прийнятністю доказів, і тому це було питання, яке національні суди повинні були вирішити. Тим не менш, Верховний суд, також виконуючи функції

ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ

© Переклад Олександра Дроздова, Віктора Янишена,
Олени Дроздової, Яни Токар, Андрія Цибулька

конституційного суду, оцінив сумісність внутрішнього регулювання таємного спостереження з гарантіями, передбаченими Конституцією та Конвенцією (див. пункт 40 вище). Суд встановив, що, з огляду на обставини конкретної справи, діяльність з нагляду не надто втручалася в основні права другого і третього заявників.

124. Крім того, Уряд зазначив, що у рішенні *Драгоєвіча* Суд прокоментував, що йому не було надано інформації про національні засоби правового захисту, які могли б бути доступні заявникам (див. вищезгадану справу *Драгоєвіча*, § 100). Уряд підтвердив, що такі засоби правового захисту існували в Естонії. Заявники мали змогу оскаржити самі відповідні дозволи, а також заходи, здійснені на підставі цих дозволів, після того, як вони були повідомлені про таємне спостереження або інакше дізналися про це (тобто останній (заявник), коли їм було пред'явлено кримінальну справу). Це могло бути зроблено в досудовому провадженні (стосовно дозволів прокурорів, див. пункти 50, 51 і 54 вище) або, як варіант, під час судового розгляду (стосовно дозволів прокурора та тих, що видані суддею досудового розслідування). Тоді національні суди могли б визнати незаконними або дозволи, або дії на підставі дозволів, а заявники могли подати до адміністративного суду заяву про відшкодування моральної шкоди (до 1 травня 2015 року див. пункти 66-68 вище) або в повітовому суді (після 1 травня 2015 року, відповідно до Закону про відшкодування шкоди, заподіяної в кримінальному провадженні, див. пункти 68 і 69 вище). Звичайно, було важко передбачити потенційний успіх позову про відшкодування шкоди, що стосувався лише процедурної помилки, а не саме дозволів, які мають недостатнє обґрунтування. Проте заявники не оскаржували безпосередньо дозвіл або спеціальні заходи спостереження, а замість цього висловлювали занепокоєння в контексті допустимості доказів.

2. Оцінка Суду

(а) Загальні принципи

125. Суд нагадує, що телефонні розмови охоплюються поняттями “приватне життя” та “кореспонденція” у значенні статті 8. Їх моніторинг є втручанням у здійснення своїх прав

ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ

© Переклад Олександра Дроздова, Віктора Янишена,
Олени Дроздової, Яни Токар, Андрія Цибулька

відповідно до статті 8 (див. *Мейлоун проти Сполученого Королівства*, 2 серпня 1984 р., § 64, Серія А № 82).

126. Таке втручання виправдано умовами пункту 2 статті 8, лише якщо воно є «згідно із законом», переслідує одну або кілька законних цілей, зазначених у пункті 2, і є «необхідним у демократичному суспільстві» для досягнення мети або цілей. Наступні загальні принципи були консолідовані в рішенні *Романа Захаров проти Росії* [ВП], № 47143/06, ЄСПЛ 2015 (див. §§ 228-234 цього рішення та додаткові посилання, що містяться в ньому).
127. Формулювання "згідно із законом" вимагає, щоб оскаржуваний захід мав певну основу в національному законодавстві та був підпорядкований верховенству права, що прямо згадується в преамбулі Конвенції та є невід'ємною частиною предмету та мети статті 8. Таким чином, закон повинен відповідати вимогам якості: він повинен бути доступним для заінтересованої особи і передбачуваним стосовно його наслідків (див. цитоване вище рішення у справі *Роман Захаров*, § 228).
128. Зокрема, у контексті таємних заходів спостереження, таких як перехоплення повідомлень, вимога юридичної «передбачуваності» не може означати, що особа повинна бути в змозі передбачати, коли органи влади, ймовірно, перехоплюватимуть його повідомлення, щоб він міг адаптувати свою поведінку відповідним чином. Однак, коли влада реалізує свої повноваження таємно, ризики свавілля є очевидними. Таким чином, національне законодавство має містити достатньо чіткі, детальні правила прослуховування телефонних розмов, щоб дати особам належні вказівки на обставини та умови, за яких уповноважені державні органи можуть вдаватися до будь-яких таких заходів (див. цитоване вище рішення у справі *Роман Захаров*, § 229) .
129. Більше того, оскільки впровадження на практиці заходів таємного спостереження за повідомленнями не є відкритим для контролю з боку заінтересованих осіб або громадськості в цілому, його втілення у вигляді виключно розсуду виконавчого органу або судді, що являє собою необмежену владу, буде суперечити верховенству права. Отже, закон повинен визначати межі будь-якого такого розсуду, який надається компетентним

ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ

© Переклад Олександра Дроздова, Віктора Янишена,
Олени Дроздової, Яни Токарь, Андрія Цибулька

органам влади, і спосіб його виконання з достатньою ясністю, що дозволяє забезпечити людині належний захист від свавільного втручання (див. цитоване вище рішення у справі *Роман Захаров*, § 230).

130. У зв'язку з цим Суд наголосив на необхідності дотримання гарантій. З огляду на ризик того, що система таємного спостереження задля захисту національної безпеки може послабити або навіть зруйнувати демократію під приводом її захисту, Суд повинен бути впевнений, що існують гарантії проти зловживань, які є адекватними та ефективними. Ця оцінка залежить від усіх обставин справи, таких як характер, обсяг і тривалість можливих заходів, підстави, необхідні для прийняття рішення про їх проведення, органи, уповноважені дозволяти, здійснювати і контролювати їх, і засоби юридичного захисту, встановлені національним законодавством (див. наведене вище рішення у справі *Роман Захаров*, наведене вище, § 232). Нагляд і контроль за таємними заходами спостереження можуть вступати в дію на трьох етапах: коли спочатку було прийнято рішення про здійснення спостереження, під час його здійснення або після його припинення. Що стосується перших двох етапів, сама природа та логіка таємного спостереження диктують, що не тільки саме спостереження, але й розгляд, що його супроводжує повинен здійснюватися без відома особи. Отже, оскільки особа не зможе шукати ефективний засіб правового захисту з власної волі або брати безпосередню участь в будь-яких процедурах оскарження, важливо, щоб встановлені процедури самі по собі забезпечували належні і відповідні гарантії захисту її прав (див. наведене вище рішення у справі *Роман Захаров*, § 233).

131. Це, зокрема, стосується питання про те, чи було втручання «необхідним у демократичному суспільстві» задля досягнення законної мети, оскільки Суд визнав, що повноваження щодо здійснення таємного спостереження за громадянами допускаються лише згідно зі статтею 8 до такої міри що вони є суто необхідними для захисту демократичних інститутів. Оцінюючи існування та масштаби такої необхідності, Договірні держави користуються певною свободою розсуду. Проте, цей розсуд підлягає європейському нагляду, який охоплює як законодавство, так і практику його

ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ

© Переклад Олександра Дроздова, Віктора Янишена,
Олени Дроздової, Яни Токар, Андрія Цибулька

застосування (див. цитоване вище рішення у справі *Роман Захаров*, § 232).

(b) Застосування наведених принципів у цій справі

132. Суд вважає, і сторони цього не заперечують, що заходи таємного спостереження стосовно заявників у цій справі становили втручання в їхнє право на повагу до "приватного життя" і "кореспонденції", гарантованого статтею 8 Конвенції.
133. Що стосується питання законності, сторони не ставлять під сумнів той факт, що таємне спостереження має підставу у внутрішньому законодавстві, а саме відповідних положеннях КПК, наявність яких не викликає жодних сумнівів у цій справі. Не заперечувалося, що використання заходів таємного спостереження в контексті кримінального провадження може розглядатися як легітимна мета у вигляді захисту громадської безпеки, прав та свобод інших осіб.
134. Суд також зазначає, що він не зобов'язаний оцінювати загалом естонське законодавство, що дозволяє застосовувати заходи таємного спостереження. Заявники скаржилися на конкретні випадки, коли таке спостереження здійснювалося у кримінальному провадженні проти них. У зв'язку з цим у скарзі йшлося особливо невиконання судьями та прокурорами досудового розслідування, які дозволяли різні заходи таємного спостереження, вимоги дотримуватися національного законодавства щодо наведення мотивів у своїх рішеннях. Заявники вважали, що така відмова призвела до того, що втручання не було «згідно із законом», тлумачення та застосування національного законодавства було запламоване свавіллям, а проведення заходів таємного спостереження не було необхідним.
135. Суд зазначає, що дозвіл на проведення різних заходів таємного спостереження було видано прокурорами або судьями досудового розслідування (див. пункти 11, 47 і 48 вище). Згідно з національним законодавством, і, як підтвердив Верховний Суд, обидва типи дозволу повинні містити підстави щодо обґрунтованої підозри у вчиненні злочину, а таємне спостереження є виключним заходом (див. пункти 38, 39 і 45 вище). З огляду на це, Суд відхиляє аргумент, висунутий другою

ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ

© Переклад Олександра Дроздова, Віктора Янишена,
Олени Дроздової, Яни Токар, Андрія Цибулька

заявницею про те, що національне законодавство не вимагає обґрунтування дозволів на таємне спостереження (див. пункт 116 вище).

136. Суд також підкреслив важливість того, що орган, уповноважений надавати дозвіл на здійснення таємного спостереження, повинен бути здатним перевірити «наявність обґрунтованої підозри щодо конкретної особи, зокрема, чи існують фактичні ознаки підозри в тому, що особа планує, продовжує вчиняти або вчинила злочин або інші дії, що можуть призвести до застосування заходів таємного спостереження», і «чи відповідає дозволений перехват (кореспонденції) вимозі "необхідності в демократичному суспільстві" ... наприклад, чи можна досягти цілей менш обмежувальними засобами» (див. цитоване вище рішення у справі *Роман Захаров*, § 260, і *Драгоєвіч*, наведене вище, § 94). Така перевірка, разом із вимогою викласти відповідні мотиви у рішеннях, якими дозволено таємне спостереження, є важливою гарантією, що гарантує те, що заходи не будуть здійснені випадково, безсистемно або без необхідного та належного розгляду.
137. Незважаючи на вимогу, що дозволи повинні містити причини, що стосуються встановлених законом умов щодо обґрунтованої підозри, а також принципу *ultima ratio*, у справі заявників, рішення, ухвалені суддями досудового розслідування, включали лише поверхневі та декларативні заяви, тоді як прокурорські дозволи не містили жодних аргументів (див. параграфи 12, 38 і 39). Незважаючи на те, що Верховний Суд визнав помилку стосовно дозволів на таємне спостереження, які не містили необхідних доводів, він продовжував оцінювати, чи справді ці законні умови були виконані в той час, коли ці заходи вже були дозволені. Він безпосередньо розглянув всю відповідну інформацію (включаючи матеріали, що містяться у матеріалах спостереження, а також клопотання про надання дозволів), і дійшов висновку, що відповідні попередні умови були виконані (див. пункти 37-39 вище). Відповідно, Верховний суд дозволив використання доказів, отриманих за результатами таємного спостереження.
138. Суд вважає, що в світлі викладеної фактичної та правової ситуації, ця справа сильно нагадує обставини, які було покладено в основу його рішення у справі *Драгоєвіча*, коли під

ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ

© Переклад Олександра Дроздова, Віктора Янишена,
Олени Дроздової, Яни Токар, Андрія Цибулька

час оцінки допустимості доказів національні суди застосували практику компенсації початкової недостатньої аргументації в дозволах спостереження шляхом зворотного наведення обґрунтувань (див. цит. вище *Драгоєвіч*, §§ 90-92 та §§ 95-96; див. також *Матановіч проти Хорватії*, № 2742/12, 4 квітня 2017 р.) і *Башич проти Хорватії*, № 22251/13, 25 жовтня 2016 року).

139. Суд зазначає, що Уряд виклав аргументи щодо того, чому цю справу слід відрізнити від справи *Драгоєвіча*. Він визнає, що в конкретному контексті судової системи Естонії, де Верховний суд може також функціонувати як суд, який здійснює конституційний контроль, Верховний суд дійсно оцінив, чи було таємне спостереження за заявниками пропорційним. Уряд також навів огляд потенційних засобів юридичного захисту, якими заявники могли скористатися для вирішення своїх питань, пов'язаних зі статтею 8, зокрема, можливість вимагати відшкодування моральної шкоди. Однак Суд зазначає, що Уряд не навів жодного прикладу прецедентного права, коли той факт, що дозвіл на таємне спостереження не містив достатніх підстав, як того вимагає національне прецедентне право, розглядалося як підстава для відшкодування шкоди. У зв'язку з цим уряд також визнав, що не можливо було передбачити перспективи успіху такого позову.

140. Незважаючи на зазначені вище зауваження, Суд підкреслює, що суть його висновку у рішенні *Драгоєвіча* торкнулася того факту, що, незважаючи на чітку вимогу в національному законодавстві про те, що дозволи на таємне спостереження мають бути обґрунтовані, національні суди запровадили можливість наводити такі підстави ретроспективно (зі зворотною дією, ретроспективне обґрунтування) у випадках, коли уповноважені органи з самого початку цього не зробили. Саме ця практика обходу вимоги навести підстави на початковому етапі надання такого дозволу та погодження з тим, що вони також можуть бути наведені пізніше під час провадження, відкрило шлях до свавілля, що суперечить гарантіям згідно зі статтею 8 Конвенції. Суд не може не визнати, що така ж проблема є суттю і цієї справи. Це так, незалежно від того, чи була суперечливою попередня національна прецедентна практика, або ж можливість аргументації зі зворотною дією

ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ

© Переклад Олександра Дроздова, Віктора Янишена,
Олени Дроздової, Яни Токар, Андрія Цибулька

(ретроспективне обґрунтування) була вперше введена лише в контексті розглянутої справи.

141. Що стосується практики сприйняття ретроспективно наданих аргументів, Суд зазначає, що ефективність гарантії попереднього контролю та зобов'язання наведення підстав може не співпадати, якщо обов'язок попереднього дослідження та наведення підстав замінити можливістю навести такі доводи пізніше на стадії судового розгляду, де суди неминуче отримають більше інформації про те, як було вчинено можливі злочини. Це не просто проміжок часу, а інший процесуальний контекст, в якому будуть наведені такі підстави, що й вимагає такої обережності.
142. Зважаючи на наведені вище причини, Суд вважає, що оскільки втручання у приватне життя заявників та їх кореспонденцію не відповідало вимогам, передбаченим у національному законодавстві в тому, що дозволи на таємне спостереження повинні бути належним чином обґрунтовані, ці втручання не були «згідно із законом», як того вимагає пункт 2 статті 8 Конвенції.
143. Отже, було порушено статтю 8 Конвенції.

IV. ЗАСТОСУВАННЯ СТАТТІ 41 КОНВЕНЦІЇ

144. Стаття 41 Конвенції передбачає:

«Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливую сатисфакцію.»

А. Шкода

145. Заявники вимагали наступні суми відшкодування моральної шкоди. Третій заявник і компанії-заявниці вимагали по 16 500 євро (EUR) стосовно стверджуваного порушення пункту 1 статті 6 Конвенції та 10 000 євро щодо стверджуваного порушення статті 8 Конвенції. Перший і другий заявники вимагали суму компенсації за моральну шкоду, яку буде вирішено Судом. Четвертий заявник вимагав суму компенсації за моральну шкоду, заявлену у зв'язку з стверджуваним

ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ

© Переклад Олександра Дроздова, Віктора Янишена,
Олени Дроздової, Яни Токар, Андрія Цибулька

порушенням пункту 1 статті 6 Конвенції, який буде вирішено Судом.

146. Перша і друга компанія-заявник також вимагали відшкодування матеріальної шкоди: 798 000 євро та 127 823 євро відповідно, суми, що представляють собою накладені на них штрафи внаслідок їх засудження.

147. Уряд стверджував, що у випадку, якщо не було порушення Конвенції, компенсація моральної шкоди не повинна бути присуджена. Що стосується вимог щодо матеріальної шкоди, поданої компаніями-заявниками, Уряд стверджував, що не існує причинно-наслідкового зв'язку між понесеними штрафними санкціями та передбачуваними порушеннями Конвенції.

148. Суд не вбачає причинно-наслідкового зв'язку між порушенням статті 8 Конвенції та заявленою матеріальною шкодою; тому він відхиляє відповідні вимоги першої та другої компаній-заявників.

149. Що стосується нематеріальної шкоди, з урахуванням характеру порушення статті 8, встановленої стосовно другого та третього заявників та компаній-заявників, Суд присуджує такі суми, плюс будь-який податок, який може бути стягнений: 2000 євро другому заявнику, третьому заявнику, першій компанії-заявнику і другій компанії-заявнику.

В. Судові та інші витрати

150. Заявники також вимагали судові та інші витрати у таких розмірах: перший заявник вимагав 85,647 євро на покриття судових витрат, понесених перед національними судами, та 3 900 євро для витрат Суду; другий заявник вимагав 121 619,76 євро за судові та інші витрати, понесені в національних судах, та 7 800 євро за витрати, понесені в Суді; третій заявник і компанії-заявниці вимагали 961 690 крон (EEK) і 310 523 євро спільно за судові та інші витрати, понесені перед національними судами, і 641,981 шведських крон (SEK) за судові витрати, зроблені перед Судом; і четвертий заявник вимагав 133 707,43 євро за судові витрати, понесені перед національними судами.

ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ

© Переклад Олександра Дроздова, Віктора Янишена,
Олени Дроздової, Яни Токарь, Андрія Цибулька

151. Що стосується судових та інших витрат, понесених перед національними судами, Уряд стверджував, що ті, що стосуються кримінального провадження в цілому, результати яких не будуть змінені рішенням Суду. Більше того, суперечка в Суді зосереджувалася лише на деяких питаннях, які були поставлені перед національними судами. Що стосується судових та інших витрат, понесених перед Судом (на що не претендував четвертий заявник), Уряд зазначив, що заявники подали декілька скарг до Суду, і Уряд був повідомлений лише про питання, передбачені пунктом 1 статті 6 (стосовно всіх заявників) і статті 8 (стосовно другого та третього заявника та компаній-заявників). Що стосується першого та другого заявника, які мають одного і того ж представника перед Судом, Уряд стверджував, що їхні зауваження щодо тривалості розглянутого провадження були в основному ідентичними. Вони також стверджували, що представник третьої заявниці та компанії-заявника подали спільну і дуже загальну відповідь на зауваження Уряду.
152. Згідно з прецедентною практикою Суду, заявник має право на відшкодування судових витрат тільки в тій мірі, в якій було доведено, що вони були фактично понесені та необхідні і є обґрунтованими в розмірі. Більше того, судові витрати тільки відшкодовуються, оскільки стосуються встановленого порушення (див. *Шиліх проти Словенії* [ВП], № 71463/01, § 226, 9 квітня 2009 року). Беручи до уваги матеріал, яким він володів, і зазначені вище міркування, і вказавши, що в даній справі було встановлено лише порушення статті 8, тоді як ряд скарг заявників було визнано неприйнятними (див. пункт 5 вище), Суд вважає за доцільне присудити другому заявникові 1500 євро, а третьому заявнику і компанії-заявнику спільно суму в 1500 євро, плюс будь-який податок, який може бути стягнений з них, покриваючи витрати за всіма вимогами.

С. Пеня

153. Суд вважає за доцільне призначити пеню на підставі граничної позичкової ставки Європейського центрального банку, до якої мають бути додані три відсотки.

З ЦИХ ПІДСТАВ СУД ОДНОГОЛОСНО

1. *Оголошує* заяву прийнятною;
2. *Постановляє*, що не було порушено пункт 1 статті 6 Конвенції;
3. *Постановляє*, що було порушено статтю 8 Конвенції стосовно другого та третього заявників, а також першої та другої компаній заявників;
4. *Постановляє*
 - (а) що держава-відповідач має виплатити протягом трьох місяців з дати, коли рішення стане остаточним відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції, такі суми:
 - (i) 2 000 євро (дві тисячі євро) для другого та третього заявників, а також для першої та другої компанії-заявника, плюс будь-який податок, який може бути стягнений за моральну шкоду;
 - (ii) 1500 євро (одна тисяча п'ятсот євро) другому заявникові та 1500 євро (одна тисяча п'ятсот євро) третій заявниці та компаніям-заявникам спільно, плюс будь-який податок, який може бути стягнений, у відношенні судових витрат ;
 - (б) що з моменту закінчення зазначених вище трьох місяців до виплати на зазначену суму повинна сплачуватися проста процентна ставка, що дорівнює граничній позичці Європейського центрального банку протягом періоду дефолту плюс три відсотки;
5. *Відхиляє* решту вимог заявників щодо справедливої сатисфакції.

Учинено англійською мовою і повідомлено письмово 28 травня 2019 року відповідно до пунктів 2 і 3 правила 77 Регламенту Суду.

Хасан Бакічі
(Hasan Bakırcı)
секретар відділу

Роберт Спано
(Robert Spano)
голова

ЛІБЛІК ТА ІНШІ ПРОТИ ЕСТОНІЇ

© Переклад Олександра Дроздова, Віктора Янишена,
Олени Дроздової, Яни Токарь, Андрія Цибулька

Додаток

№	Заява номер	Подано далі	Заявник Дата народження Місце резиденції	Представлені
1.	173/15	23/12/2014	Тулліо Ліблік 12/11/1964 Курессааре	Март Сусі
2.	181/15	23/12/2014	Калев КАНГУР 07/07/1968 Таллінн	Март Сусі
3.	374/15	18/12/2014	E.L.L. Kinnisvara AS публічно-правова компанія з місцем перебування в Таллінні	Персі Братт
4.	383/15	18/12/2014	Тоомас Аннус 05/10/1960 Таллінн	Персі Братт
5.	386/15	18/12/2014	AS Järvevana товариство з державною відповідальністю, зарєстровано за законом Естонії з місцем перебування в Таллінні	Персі Братт
6.	388/15	23/12/2014	Вілю Рейлян 23/05/1953 Паламузе	Маргус Мугу